

De stedelijke financiën van Amersfoort in de 15de eeuw¹

door LEEN ALBERTS

1. Inleiding

Sinds januari 2001 hebben alle Nederlanders te maken gekregen met het nieuwe belastingstelsel. Dit stelsel geldt voor iedereen, dus ook voor de inwoners van Amersfoort en omstreken. Voor ons is dat logisch, maar een Amersfoorts burger uit de 15de eeuw zou toch raar hebben opgekeken. Niet alleen omdat er toentertijd nog geen inkomstenbelasting en BTW bestonden, maar ook, omdat een algemene wetgeving voor alle Nederlandse gewesten ondenkbaar was. Beginsele van centraal bestuur werden in ons land pas in de loop van de 16de eeuw toegepast en een centraal belastingstelsel zag pas in de 19de eeuw het eerste daglicht. Tot die tijd was het een privilege van de steden om zelf hun financiën te organiseren. Dit privilege was geschonken door hun landsheer. Voor het Sticht (ongeveer de provincies Utrecht, Overijssel, Drenthe en de stad Groningen) was dit de bisschop van Utrecht. Dikwijls stonden de financiële belangen van stad en landsheer haaks op elkaar, dus samenwerking was bepaald geen vanzelfsprekendheid.

In dit artikel wordt een inleiding gegeven op de financiën van Amersfoort in de 15de eeuw. Er wordt aandacht besteed aan de inkomsten en uitgaven van de stad, de ambtenaren en burgers die zich bezighielden met de publieke gelden en de boekhouding van deze geldstroom. Ook de fiscale rechten en plichten in relatie tot de bisschop van Utrecht worden bij genoemde zaken in beschouwing genomen. De belangrijkste bron is een tiental stadsrekeningen.² Zij zijn de oudste restanten van de stedelijke administratie. De rekeningen zijn niet allemaal compleet en van sommige resteert slechts een kladversie. Bovendien zijn zij van verschillend boekhoudkundig karakter. Met name ten aanzien van de stedelijke inkomsten zijn de rekeningen erg summier. Ter aanvulling is daarom van twee andere 15de-eeuwse bronnen gebruik gemaakt, namelijk de notulen van de stadsraad, die van een twintigtal jaren bewaard zijn gebleven,³ en enkele oorkonden. De raadsnotulen kennen geen vaste rubriek die over de financiën gaat, maar bevatten her en der toch gegevens die voor dit onderzoek van belang waren.

Bestudering van de stedelijke financiën staat in Nederland nog in de kinder-

schoenen. In de buurlanden België en Duitsland is men al veel verder. De enige Nederlandse stad waar hiernaar diepgaand onderzoek is gedaan is Leiden. Bij verscheidene andere steden wordt er hooguit wat over de inkomsten en uitgaven aangehaald in een bredere beschrijving van de stadsgeschiedenis of als inleiding op een bronuitgave van stadsrekeningen.⁴ Voor Amersfoort geldt, dat alleen de oudste stadsrekening met inleiding is gepubliceerd.⁵ In breder verband was over de stedelijke financiën nog niets geschreven. Deze bijdrage wil daarmee een begin maken.

2. De inkomsten van het stadsbestuur

Naar financiële onafhankelijkheid De stad Amersfoort ontving in 1259 haar stadsrecht van de bisschop van Utrecht. Daarmee was ze echter geenszins los van haar landsheer gekomen. Weliswaar mocht de stad haar eigen wetten uitvaardigen en rechtspraak uitoefenen, maar financieel bleef zij voor een belangrijk deel van de bisschop afhankelijk. Het recht belasting te heffen van onderdanen lag namelijk in de handen van de landsheer, die hiermee was beleend door de Duitse keizer. Zo had de bisschop van Utrecht bijvoorbeeld recht op de inkomsten uit de tollens en de verkoop van gruit (een grondstof voor bier) te Amersfoort. Deze rechten waren met het stadsrecht niet aan de stad overgedragen. Over welke inkomsten de stad in de eerste eeuw van haar bestaan kon beschikken, is bij gebrek aan bronnen niet volledig te achterhalen. Waarschijnlijk mocht een deel van de geldboeten die de burgers werden opgelegd, ten eigen nutte worden aangewend.⁶ Daarnaast moeten er ook toen al opbrengsten uit het stedelijk bezit aan grond zijn geweest. De percelen, waarover de gebruiker een jaarlijkse tijns verschuldigd was, waren in de 14de eeuw nog voor een belangrijk deel in handen van de bisschop, maar werden mettertijd ter beschikking gesteld aan het Amersfoortse stadsbestuur.⁷ Ook andere inkomstenbronnen waren in rechte bisschoppelijk eigendom, maar vielen in de praktijk toe aan de stad. De Utrechtse bisschoppen zaten namelijk regelmatig in geldnood en klopten dan bij de steden aan voor leningen. De inkomsten uit de plaatselijke belastingen dienden daarbij vaak als onderpand. Zo had Amersfoort aan bisschop Jan van Virneburg (1364-1371) een bedrag van 4500 pond geleend. Om zeker te zijn dat het laatste deel hiervan afgelost zou worden, ontving de stad in 1366 de drie bisschoppelijke marktollens in onderpand, wat inhield dat de stad de inning van de tol ter hand nam zolang als de schuld liep.⁸ Tien jaar later werden deze tollens wederom in onderpand ontvangen totdat bisschop Arnoud van Hoorn (1371-1378) een lening van 500 Franse schild had terugbetaald.⁹ In 1399 werd het recht op de inkomsten uit de tollens, de Koppel (land buiten de Koppelpoort) en de gruit aan Amersfoort in eeuwig durende erfpacht gegeven, waarbij de stad zich ver-

plichtte jaarlijks een bedrag van 250 Franse schild aan de bisschop te voldoen.¹⁰ In een oorkonde uit 1394 aangaande een conflict tussen Amersfoort en bisschop Frederik van Blankenheim (1393-1423) wordt vermeld dat de 'ouders en voorvaderen' van de stad deze drie inkomstenbronnen reeds lange tijd voor een vast bedrag per jaar in pacht hadden gehad.¹¹ Dit kan worden gestaafd met de bedragen die in de boekhouding van de bisschop zijn genoteerd. In de rekeningen van 1328/29 en 1330/31 staat als ontvangst 'uit Amersfoort van tolleren en van gruit' eenzelfde bedrag van ruim 66 pond.¹² In de rekeningen over 1377/78 en 1378/79 verschijnt onder dezelfde post een vast bedrag van 72 pond.¹³ Er moet in betreffende jaren inderdaad sprake zijn geweest van een pachtovereenkomst.

De aangehaalde voorbeelden illustreren dat Amersfoort in de loop van de 14de eeuw meer en meer over financiële bronnen kon beschikken waaruit een vaste stroom inkomsten vloeide. Voor grotere, incidentele bedragen zal mogelijk een (vrijwillig of verplicht) beroep op het particuliere vermogen van de inwoners zijn gedaan, zoals dat later ook in de 15de eeuw gebeurde. Waarschijnlijk zijn er bovendien bankiers geweest die voor het stadsbestuur als geldschieder hebben opgetreden. In een oorkonde van vóór 1341 wordt de naam vermeld van Oitbert 'de lombard van Amersfoort'.¹⁴ Lombarden waren uit Italië afkomstige bankiers die in de Nederlanden faam verwierven door grote leningen te verstrekken aan landsheren en steden.

De vaste inkomsten Over de 15de eeuw zijn we beter geïnformeerd omtrent de inkomstenbronnen van het Amersfoortse stadsbestuur. In deze periode rustten de stedelijke financiën op een vaste basis van ontvangsten uit stedelijke goederen, diensten en rechten. Uit de stadsrekeningen en raadsnotulen is hiervan een overzicht samengesteld dat hieronder is weergegeven.¹⁵ De zoutaccijns is niet in het overzicht opgenomen, daar deze eerst in 1500 is ingesteld en dus niet meer tot de vaste inkomsten van de 15e eeuw gerekend kan worden.¹⁶ De vaste inkomsten laten zich verdelen in vier groepen:

Accijnzen

- Brouwaccijns: per brouwsel Amersfoorts bier
- Tapaccijns: per vat bier dat te Amersfoort werd getapt
- Wijnaccijns: per vat ingevoerde wijn
- Bakaccijns: op binnen de stad gebakken of ingevoerd brood
- Kramerijaccijns:¹⁷ op allerlei handelswaren, zoals specerijen, appels, honing, olie, vis, boter, zeep, vlas en gedroogde vruchten
- Vleesaccijns: per stuk ingevoerd en geslacht vee of per ingevoerd vat
- Huidaccijns: per vel

*Retributies: betaling voor gebruikmaking van stedelijke goederen of diensten*¹⁸

- Ellegeld: op ingevoerd laken, dat gemeten werd met de stedelijke maat. Men betaalde een heffing per el
- Waaggeld:¹⁹ op allerlei handelswaar voor het wegen bij de waag in het stadhuis en het gebruik van de stedelijke maten
- Visafslag: op zeevis. Men betaalde de afslager voor zijn dienst
- Molenwicht:²⁰ per (halve) mud graan dat gemalen moest worden
- Hoppeschepel: per schepel hop die gemeten moest worden
- Vindambt:²¹ per stuk levend vee dat gekeurd moest worden door de 'vinder'
- Steden:²² huur van een verkoopplaats in de stad
- Stadsweiden: pacht van een deel van een stadswede
- Visserij:²³ recht om te vissen in de stadswateren
- Tijns: heffing per kavel grond binnen het stadsgebied

Tol²⁴ en weggeld

- Markttol: geheven buiten de Rode toren (en Slijkpoort) op handelswaar die werd aan-, door- of uitgevoerd op marktdagen
- Jaartol: geheven bij de Kamppoort, Bloemendaalse poort en de Rode toren (en Slijkpoort) op handelswaar die werd aan-, door- of uitgevoerd buiten de marktdagen
- Weggeld: geheven bij de Kamppoort, Bloemendaalse poort en de Rode toren (en Slijkpoort) op wagens en karren

Diversen

- Burgerschapsgeld:²⁵ heffing bij intreding tot de burgerij
- Burgergeld van buitenburgers: heffing aan burgers die buiten de stad woonden als afkoopsom voor waak- en graafdiensten
- Weduwenwacht:²⁶ ?
- Boeten: op overtredingen van voorschriften van het stadsbestuur

De bovenstaande indeling is gebaseerd op de naamgeving en de betekenis in de bronnen. Het praktische verschil tussen de accijnzen en de retributies was echter niet zo groot als hier lijkt. Zo werd de heffing op laken ellegeld en niet lakenaccijns genoemd, omdat gebruik gemaakt moest worden van de stedelijke maat: de Amersfoortse el. De nadruk lag dus op de gebruikmaking van een stedelijk eigendom/recht en niet op het product. Omdat deze belasting toch voor een bepaald product gold, namelijk laken, kan zij ook worden beschouwd als een accijns, zoals die op bier, wijn en andere producten werd geheven. Een vergelijkbare redenering gaat ook op voor enkele andere goederen die onder retributies zijn ingedeeld. Dit is belangrijk met het oog op een vergelijking van de indirecte belastingen met die in andere steden. In Utrecht werden bijvoorbeeld de heffin-

gen op laken, vis, het malen van graan en vee wèl accijns genoemd.²⁷

Een uitgebalanceerde vergelijking van de ontvangsten uit de verschillende inkomstenbronnen is voor de stad Amersfoort helaas niet te maken. In geen enkel jaar komen alle soorten inkomsten naast elkaar voor. Om toch enig inzicht te hebben in de orde van grootte van de bedragen is in Bijlage 1 een overzicht gegeven van gevonden ontvangsten tussen 1427 en 1493. De bedragen kunnen niet zomaar met elkaar worden vergeleken. Daarvoor is de tijdsspanne soms te groot. Inflatie, veranderingen in consumptie- en productieomvang en verandering van de belastingtarieven kunnen de verhoudingen belangrijk hebben beïnvloed. Desondanks kan worden verondersteld dat de brouw- en tapaccijns in de 15de eeuw de belangrijkste indirecte belastingen zijn geweest. Amersfoort was sinds de 14de eeuw één van de voornaamste bierexporterende steden van Nederland. De bierbrouwerij was tot ver na 1500 de hoofdnering van de stad. Nog in de jaren 1578-1580 bracht de bieraccijns zo'n 70% op van alle accijnzen en retributies samen.²⁸ Dit is overigens niet bijzonder, want in veel steden waren de bieraccijnzen de belastingen die de meeste inkomsten opleverden, hetgeen aantoonbaar is bij onder andere Arnhem, Deventer, Dordrecht, Leiden, Middelburg, Utrecht en Zwolle. In enkele van deze steden was het aandeel van de bieraccijnzen in het totaal van de stedelijke accijnzen groter dan 50%, soms zelfs oplopend tot 80%.²⁹

Het stelsel van de indirecte belastingen in Amersfoort is niet van de ene op de andere dag ingevoerd. Bovendien was het geen statisch geheel. Er zat ontwikkeling in doordat er belastingen bijkwamen, afvielen of van samenstelling veranderden. Hoe dit proces is verlopen, kan bij gebrek aan bronnen maar ten dele worden waargenomen. Van de tollën weten we dat deze reeds in de 14de eeuw werden geheven, zoals eerder in deze paragraaf is toegelicht. Dit geldt eveneens voor het weggeld dat in een oorkonde uit 1394 samen met de tol wordt genoemd.³⁰ Ook de bierbelasting bestond reeds in de 14de eeuw. Deze ging schuil onder de naam 'de gruit'. Het was oorspronkelijk een heffing op de verkoop van gruit. Dit was een verzamelnaam van kruiden als gagel, hars en bekeler die bij de bierbereiding werden gebruikt om de drank op smaak te brengen. Gruitgeld werd betaald door de brouwers die deze kruiden bij een bisschoppelijk gruihuis moesten kopen. Vanaf de jaren '20 van de 14de eeuw werd gruitbier gaandeweg verdrongen door het kwalitatief betere hobbier. Hierdoor zag de bisschop de ontvangsten uit het gruihuis gestaag afnemen. Ter compensatie kreeg hij in 1364 toestemming van de keizer om in het Sticht een belasting op hobbier in te voeren. Dit betrof een heffing per getapt vat bier.³¹ Er kwam dus een consumptieheffing naast de reeds bestaande productieheffing. Met andere woorden: de bierbelasting had zich ontwikkeld tot een tweeledige heffing, namelijk een brouwaccijns op de productie van bier en een tapaccijns op de consumptie van bier. Daar het recht op het heffen van belastingen van de bisschop uit-

ging en de steden hier in principe niet op vooruit konden lopen, lijkt het mij niet onwaarschijnlijk dat beide bierbelastingen in de jaren '60 van de 14de eeuw ook te Amersfoort zijn ingevoerd ter vervanging van het gruitgeld, dat de stad al herhaaldelijk in pacht had gekregen. Het zal dan ook niet toevallig zijn dat de oudste verordening omtrent een accijns op hobbier (naast het gebruikelijke gruitgeld) in Utrecht dateert uit het jaar 1364.³²

Utrecht kende al in de 14de eeuw een hele reeks belastingen op producten en diensten, hetgeen blijkt uit de stadsrekening van 1380, de enige rekening uit de 14de eeuw.³³ De wijnaccijns stamt hier zelfs uit 1233.³⁴ Kennelijk had deze stad zich al vroeg het recht om belastingen te heffen toegeëigend. Een oorkonde waarin Utrecht dit privilege van de bisschop ontving, is mij evenwel niet bekend. Het noopt ons wel voor Amersfoort evenzo de ruimte te laten om te veronderstellen dat naast de tolleren en bieraccijnzen ook andere belastingen reeds in de 14de eeuw gangbaar waren. De zinsnede 'zoals dat vanouds is opgesteld' uit bepalingen omtrent de verpachting van het ellegeld en de bakaccijns uit 1438 en 1439 wijst in ieder geval in die richting.³⁵ De wijnaccijns, in Amersfoort waarschijnlijk de belangrijkste belasting na de bieraccijnzen, behoorde in veel steden niet alleen tot de grootste, maar ook tot de oudste accijnzen. Dit levert voor Amersfoort geen bewijs, maar maakt het wel aannemelijk dat de wijn ook hier al in de 14de eeuw belast is geweest.

Er zijn te weinig gegevens om na te gaan of alle belastingen die in het hierboven opgemaakte overzicht voorkomen, gedurende de gehele 15de eeuw werden geheven. Het is zelfs niet mogelijk om te bepalen of één van de belastingen pas in de loop van deze eeuw werd ingevoerd. Evenmin kan worden vastgesteld of er enkele in deze periode zijn afgevallen. Het vormingsproces van het belastingstelsel was bij het gloren van de 16de eeuw in ieder geval nog niet afgerond. Dalende ontvangsten van bestaande belastingen of een toegenomen geldbehoefte van het stadsbestuur deden nieuwe heffingen ontstaan. Zo werd in 1500 een accijns op zout ingevoerd, in 1530 op brandewijn en in 1532 op kalk en azijn.³⁶ De invoering geschiedde geheel onder verantwoordelijkheid van het stadsbestuur. Van een officiële toestemming van de kant van de landsheer was geen sprake. Dit is een duidelijk bewijs van de financiële autonomie die Amersfoort had bereikt. Haar zelfstandigheid bleek temeer tussen 1515 en 1521 toen de stad het presteerde om de door de Staten (vergadering van Stichtse geestelijkheid, adel en steden, in dit geval alleen de stad Utrecht) opgelegde territoriale belastingen op bier en turf ten behoeve van het delgen van schulden van het Nedersticht, blijvend wist te weren.³⁷ In de jaren '40 kwam er echter een kentering in de Amersfoortse autonomie. De stad had te kampen met grote schulden vanwege een bezetting door Gelderse troepen in 1543. Om uit de financiële nood te komen wenste het stadsbestuur nieuwe accijnzen in te voeren. Hiervoor bleek expliciete toestemming nodig van keizer Karel V (1528-1555), die de wereldlijke

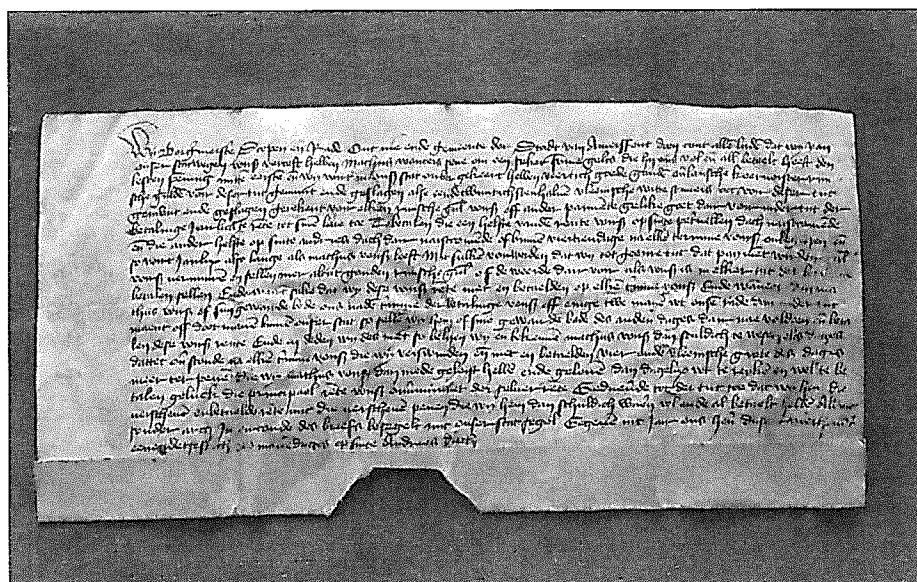
heerschappij over het Sticht Utrecht van de bisschop had overgenomen. Ook in de jaren '70 is het voorgekomen dat de stad eerst nieuwe accijnzen kon invoeren na de formele toestemming van de landsheer, Filips II.³⁸ Amersfoort was zo in de 16de eeuw wederom in een financiële afhankelijkheidspositie ten opzichte van de vorst geraakt van waaruit het zichzelf anderhalve eeuw eerder juist had bevrijd.

De buitengewone inkomsten Gedurende de 15de eeuw bleken de vaste inkomsten doorgaans niet voldoende om alle uitgaven te kunnen dekken. Met name de burgeroorlogen van de jaren '20 en '80 en de bouw van de stadsmuur, die rond 1450 gereed kwam, moeten een zwaar beroep hebben gedaan op de Amersfoortse stadskas. Om incidenteel over grote sommen geld te beschikken kon het stadsbestuur verschillende wegen bewandelen. Allereerst bestond de mogelijkheid om een lening op te leggen aan de eigen burgers. In de stadsrekening van 1438 staan de ontvangsten uit twee leningen genoteerd, samen ruim 350 Arnhemse gulden.³⁹ Het doel wordt niet vermeld, maar waarschijnlijk had dit te maken met achterstallige rentebetalingen en bouwwerkzaamheden aan het Spui, daar veel uitgavenposten hieraan zijn gewijd. In 1445 werden de burgers gedwongen, op straffe van een boete, geld aan het bestuur te lenen naar rato van hun vermogen.⁴⁰ De opbrengst werd aangewend voor de bouw van de stadsmuur. De aflossing zou in de loop der jaren uit de accijnsopbrengsten worden gedaan. Ook in de rekening van 1484 is er sprake van leningen die het Amersfoortse stadsbestuur had afgesloten.⁴¹ Het zal hier naar alle waarschijnlijkheid zijn gegaan om renteloze leningen daar er vanuit de kerk vergaande beperkingen golden met betrekking tot het verkrijgen van intrest. Ten tweede kon men in geval van financiële nood de burgers verplichten tot betaling van het zogenaamde zetgeld ('setteltgelt'). Ook hier kregen de burgers een aanslag naar waarde van hun bezittingen, alleen gold dit als een belasting en hoefde het stadsbestuur dit geld niet terug te betalen. In Amersfoort is in enkele situaties gebruik gemaakt van deze verplichte vermogensbelasting, getuige verscheidene posten in de rekeningen van 1432 en 1484.⁴² In 1426 werd besloten een zetgeld te heffen ten behoeve van een schenking van 5.000 Beierse gulden aan Rudolf van Diepholt (1423-1455) ter compensatie van de kosten die hij had gemaakt in de strijd om de bisschopszetel.⁴³ Ook in 1439 werden burgers met een zetgeld belast om de aanschaf van 400.000 stenen ten behoeve van de stadsuitbreiding te financieren.⁴⁴

Het meest gebruikte middel om over extra inkomsten te beschikken was de verkoop van lijf- en erfrenten.⁴⁵ De stad nam hierbij de verplichting op zich de koper jaarlijks een overeengekomen rente uit te keren en ontving als koopsom een veelvoud van dit bedrag. De rentekoop werd per persoon in een schriftelijke overeenkomst vastgelegd. Van de stad Amersfoort is nog een handvol 15de-eeuw-

se rentebrieven bewaard gebleven, waarvan de oudste dateert uit 1461.⁴⁶ Bij een lijfrente werd de overeenkomst gesloten op het leven van de in de brief genoemde persoon. Dit was niet altijd de koper zelf. Soms kocht iemand een rente op het leven van één (of meer) van zijn kinderen.⁴⁷ De begunstigde ontving renten van de stad zolang hij/zij leefde. Bij een lijfrente verviel de overeenkomst bij overlijden. Bij een erfrente ging de overeenkomst over op de erfgenamen. De stad had hieraan in beginsel dus een eeuwigdurende verplichting. De erfrenten werden echter 'op los' verkocht. Het stadsbestuur kon de koopsom in dat geval aflossen en de overeenkomst was daarmee beëindigd. Hoewel er soms expliciet sprake is van erfrenten,⁴⁸ gaat het in de Amersfoortse rekeningen meestal om lijfrenten.

Een lijfrente was voor de koper een belegging met een hoog rendement. Omdat het indertijd als een koop werd beschouwd en niet als een lening, waren de kerkelijke beperkingen op intrest hierop niet van toepassing. Na een aantal jaren had men de koopsom weer terugverdiend. De verdere rente-uitkeringen waren vervolgens winst. Kocht iemand bijvoorbeeld een lijfrente 'de penning om 8', dan hield dit in, dat de koopsom acht keer groter was dan de jaarlijkse rentebetalingen. Zo had men na acht jaar aan uitkeringen weer evenveel ontvangen als de koop had gekost. Een rentevoet van de achtste penning betekende dus een rentepercentage van 12½%. De Amersfoortse renten werden in de 15de

Anders dan in andere steden was in Amersfoort de verkoop van lijf- en erfrenten van groot belang voor de stedelijke financiën. Lijfrentebrief uit 1461. Foto Bea Wierenga.

eeuw verkocht tegen een koers van de penning 5½ tot de penning 13, oftewel tussen 7½% en 18%.⁴⁹ Deze bandbreedte van de rentevoet is vergelijkbaar met die in Dordrecht, de enige stad waarvan de verkoop van rentebrieven grondig is bestudeerd.⁵⁰ De rente-uitkering werd bij het aangaan van de overeenkomst vastgelegd in munten die betrouwbaar waren vanwege hun waardevastheid, zoals het pond, het Hollandse schild, de nobel, of de Rijnse gulden. De hoogte van het uitgekeerde rentebedrag kon sterk variëren van meestal enkele guldens tot soms enkele tientallen guldens. De uitkering vond volgens de rentebrieven tweemaal per jaar plaats, waarbij telkens de helft van de rente werd betaald. De uitkeringsdata die in de brieven voorkomen verschillen van elkaar. Dit hangt samen met de niet vastliggende datum waarop de emissies van renten plaatsvonden. Er konden meer emissies per jaar zijn tegen soms verschillende voorwaarden.⁵¹ In de rentebrief van 1485 staat dat de rentebetaling ook aan 'de houder des briefs', aan toonder, kon worden gedaan. Lijfrentebrieven waren dus verhandelbaar, al bleef de overeenkomst geldig tot het overlijden van de persoon die in de brief stond vermeld.

De Amersfoortse lijfrentebrieven zijn gelijk van opzet, waarbij alleen namen, bedragen en data verschillen. Er werden twee modellen aangehouden, die elk door een brief in Bijlage 2 worden weergegeven. De brief uit 1485 kent veel meer bepalingen dan het model van de brief uit 1461. Deze uitgebreide versie werd gebruikt voor kopers die geen burger van Amersfoort waren. Amersfoortse lijfrenten werden vooral veel verkocht aan burgers van Utrecht en Amsterdam.⁵² Voor deze 'vreemde lieden' gold de speciale bepaling dat wanneer de stad in gebreke zou blijven met de rentebetalingen, de begunstigde beslag mocht leggen op goederen van Amersfoortse burgers die zich buiten de stad bevonden. Door deze bepaling was het dikwijls noodzakelijk dat enkele Amersfoortse schepenen naar deze steden moesten afreizen om daar burgers vrij te kopen. Deze gewoonte was natuurlijk een grote belemmering voor de handel. Met het Utrechtse stadsbestuur werden daarom in 1431 en later in de jaren '60 en '80 verdragen gesloten die bepaalden dat de wederzijdse burgers zich in beide steden vrij mochten bewegen zonder dat vanwege achterstallige lijfrentenbetalingen beslag op hun goederen gelegd zou kunnen worden.⁵³

In de bronnen komen verschillende redenen voor waarom de stadsraad besloot tot de verkoop van lijfrenten. In 1476 werd de opbrengst gebruikt om de lakennijverheid in Amersfoort te ondersteunen. In 1484 werden met de ontvangsten uit de verkoop leningen afgelost die met het oog op de burgeroorlog waren aangegaan.⁵⁴ De talloze vermeldingen in de bronnen van emissies en uitkeringen van lijf- en erfrenten tonen aan, dat de rentenverkoop een structureel middel is geweest om de vaste stedelijke inkomsten aan te vullen.

Ondanks het feit dat lijfrenten soms door de stad werden afgelost,⁵⁵ werd de stedelijke schuld door de uitgifte van nieuwe lijfrenten steeds groter. De stadsre-

keningen van 1432 en 1438 staan vol met achterstallige rentebetalingen die sinds de burgeroorlog van de jaren '20 waren ontstaan. Ook na de burgeroorlog van begin jaren '80 gaf het stadsbestuur te kennen niet meer te weten hoe het uit de schulden moest komen. Volgens het vredesverdrag van 1483 was de stad verplicht een oorlogsschatting van 6.000 Rijnse gulden te betalen. In de brief aan hertog Maximiliaan van Oostenrijk waarin de twee burgemeesters om uitstel van betaling vroegen, schreven zij dat de stad "gedurende de voornoemde oorlog zodanig was achteruitgegaan en was belast met diverse grote schulden en lasten van renten, zowel erf- als lijfrenten", dat het onmogelijk was aan de eisen te voldoen. Er werd de stad vijf jaar uitstel toegestaan.⁵⁶ Om vast te stellen of de stad in rustiger tijden in staat was de rentenlast te verkleinen, zouden we over meer cijfermatige gegevens moeten beschikken. Helaas zijn deze niet in voldoende mate voorhanden.

Wel is het mogelijk een grove indruk te krijgen van de verhouding van de buitengewone inkomsten (leningen, zetgeld en renten) ten opzichte van de totale inkomsten en uitgaven zoals die in een viertal stadsrekeningen voorkomen. Een overzicht van de procentuele verhoudingen is ondergebracht in Bijlage 3. Van het eerste kwartaal van 1438 is bekend, dat het Amersfoortse stadsbestuur twee leningen sloot bij zijn burgers. De opbrengst bedroeg 354 Arnhemse gulden, hetgeen meer dan de helft is van de totale ontvangsten die in de kwartaalrekening zijn genoteerd. Ontvangsten uit de indirecte belastingen (accijnzen, retributies en tollens) zijn echter niet in deze rekening opgenomen. Wanneer we een vergelijking maken met de gezamenlijke opbrengst van alleen al de brouw- en tapaccijns van de jaren 1427 en 1434, die naar schatting goed waren voor minstens 2.600 en 3.100 Arnhemse gulden,⁵⁷ dan wordt duidelijk dat de leningen aan de stadskas slechts een kleine bijdrage hebben geleverd. Het zou overigens kunnen zijn dat de stedelijke overheid in 1438 naar meer aanvullende inkomsten heeft gezocht, want de stadsrekening beslaat slechts het eerste kwartaal. De opbrengst van een zetgeld, een verplichte vermogensbelasting voor de Amersfoortse burgers, verschijnt in de stadsrekening van 1484. De ontvangsten bedroegen 554 Rijnse gulden. In dat jaar beliep de door de accijnsmeesters afgedragen som 2.052 Rijnse gulden, waarbij moet worden opgemerkt dat dit slechts een deel van de werkelijke totale inkomsten zal zijn geweest.⁵⁸ In het gunstigste geval vormde het zetgeld hiervan dus niet veel meer dan een kwart. Bovendien dekte deze belasting slechts zo'n 4% van de totale uitgaven die in de rekening zijn opgevoerd.

Van veel groter belang voor de stedelijke financiering blijken de lijf- en erfrenten te zijn geweest. In 1457 werd bijna 40% van de in de rekening verantwoorde uitgaven door de opbrengst uit de rentenverkoop gedekt, in het eerste kwartaal van 1458 ruim 60% en in 1484 zelfs meer dan 70%. De verhoudingsgetallen zullen in werkelijkheid wel minder spectaculair zijn geweest, want er is alle reden

om aan te nemen dat in de rekeningen niet alle uitgaven zijn opgenomen.⁵⁹ Ook niet alle inkomsten zijn verwerkt, waarbij het zwaarst weegt dat de opbrengst van de belangrijke bieraccijnzen ontbreken. Bovendien zullen de politieke omstandigheden in de jaren waarover de rekeningen verslag doen een belangrijke invloed hebben gehad op de samenstelling van de stedelijke geldstroom. Rond het aantreden van bisschop David van Bourgondië (1456-1496) heeft Amersfoort enige tijd met de stad Utrecht op voet van oorlog geleefd en 1484 was het jaar na de beëindiging van de Stichtse burgeroorlog (1481-1483). De oorlogstoestand deed een zware aanslag op de stedelijke financiën en blijkbaar heeft dit ertoe geleid dat de stad met name de rentenverkoop als middel heeft gebruikt om de zware tijden financieel het hoofd te bieden.

Kortom, van de buitengewone inkomsten vormden de leningen en het zetgeld in besproken jaren slechts een beperkte aanvulling op de vaste inkomsten van de stadskas. De financiële tekorten werden vooral gedekt door de verkoop van lijf- en erfrenten. Amersfoort was hierin geen uitzondering. Vele andere steden hadden te kampen met grote tekorten en gebruikten de verkoop van renten om de gaten te vullen. De 15de eeuw kan in Nederland dan ook worden beschouwd als een bloeitijd van de lijfrenten. Dordrecht, Leiden, Haarlem en Amsterdam hadden door de herhaalde rentenverkoop zelfs zo'n hoge schuldenlast dat zij in 1494 surséance van betaling aanvroegen bij hun landsheer.⁶⁰

Was het in Holland voor verscheidene steden noodzakelijk om de toestemming van de landsheer te verzoeken voor een emissie van rentebrieven, voor Amersfoort heb ik hiervoor geen bewijzen gevonden. De vroegste aanwijzingen dateren pas vanaf de jaren '40 van de 16de eeuw.⁶¹ Net als het geval was bij de stedelijke belastingen kan hieruit worden afgeleid, dat de financiële autonomie van Amersfoort onder de Habsburgse vorsten werd teruggeschroefd.

3. De uitgaven van het stadsbestuur

De vaste uitgaven Met de groei van de stad Amersfoort vanaf de 13de eeuw namen de functies en taken van het stadsbestuur in omvang toe. De stedelijke overheid hield zich niet alleen bezig met wetgeving, rechtspraak en bestuur, maar was daarnaast verantwoordelijk voor de veiligheid en collectieve voorzieningen. De uitgavenposten die in de stadsrekeningen voorkomen, verschaffen een aardig beeld van de veelzijdigheid van de overheidstaken. Als we de gegevens enigszins groeperen, kunnen onder meer de volgende categorieën van vaste uitgaven worden onderscheiden:

- Onderhoud van stedelijke bouwwerken: o.a. stadsmuren, bruggen, poorten, het stadhuis, het vleeshuis

- Onderhoud van stedelijke goederen: o.a. maten voor inhoud en gewicht, verkoopbanken, wapens en de stadskist
- Ontvangst van gasten van buiten: o.a. onderkomen, vertering en verzorging van paarden
- Bezoldiging (in geld en in natura) van personen in dienst van de stad: o.a. dienders, boden, wachters, de klerk en de trompetter
- Inhuren van particulieren voor stedelijke werkzaamheden: o.a. werklieden, wagenlieden en huursoldaten
- Reiskostenvergoedingen aan bestuurders
- Faciliteren van bestuur: o.a. turf voor verwarming stadhuis, vertering bij vergaderingen en schrijfwaren voor de boekhouding
- Faciliteren van culturele aangelegenheden: o.a. bier bij het papegaaischieten van de schutterij, betaling passieprediker en muzikanten
- Verhoor van verdachten en terechtstelling van veroordeelden
- Levensonderhoud van (krijgs)gevangenen
- Verpachting van de stedelijke belastingen
- Uitkering van lijf- en erfrenten en aflossing van leningen

Het zou interessant zijn te bestuderen in welke perioden van de 15de eeuw de meeste bouwactiviteit heeft plaatsgevonden, of hoe het ambtenarenapparaat zich ontwikkelde. Het verloop van de rentenbetalingen en aflossingen zou iets kunnen onthullen over de toe- of afname van de stadsschuld. Maar helaas zijn te weinig complete rekeningen overgeleverd om te bepalen hoe de verschillende uitgavencategorieën zich door de tijd heen hebben ontwikkeld. Bovendien zijn de rekeningen die wél voorhanden zijn moeilijk met elkaar te vergelijken. Want sommige rekeningen beslaan een jaar, terwijl andere slechts een kwartaal omvatten. Daarnaast ontbreekt een vaste rubrieksindeling van de kosten. Ook de vermelde totalen van de uitgaven kunnen niet eenvoudig worden vergeleken. De hoogte van de totalen is in sommige rekeningen namelijk sterk beïnvloed door specifieke uitgaven. De kwartaalrekening van 1438 is voor eenderde deel van de som gevuld met uitgaven voor bouwwerkzaamheden aan het Spui. Een kwart van de uitgaven die in de jaarrekening van 1457 zijn verantwoord, wordt gevormd door een schuld aan de kameraar (beheerder van de stedelijke financiën) van het voorgaande jaar. De schuldbetaling die na de Stichtse burgeroorlog aan Frederik van IJsselstein moest worden gedaan, was goed voor ruim eenderde deel van de totale uitgaven uit de jaarrekening over 1484.

Om bepaalde uitgaven te kunnen financieren, werden inkomstenbronnen dikwijls geoormd. Zo werd in 1438 en 1439 de opbrengst uit boeten en burgerschapsgeld aangewend voor de bouw van de nieuwe stadsmuur.⁶² De relatie tussen boeten en stadsmuur spreekt nog sterker uit het feit dat sedert eind 14de eeuw boeten zelfs in steen werden uitgedrukt. De veroordeelde was dan ver-

plicht een paar duizend stenen te leveren in plaats van een geldbedrag te voldoen. De opbrengst van het ellegeld werd in 1438 en 1439 gereserveerd om achterstallige betalingen van lijfrenten aan burgers van Amsterdam mee te vereffenen.⁶³ De stadsrekeningen van de jaren 1427 en 1434 laten evenwel zien dat de uitkering van lijfrenten en de aflossing van schulden vooral werden betaald uit de opbrengsten van de brouw- en tapaccijns.⁶⁴ De reden zal zijn geweest dat deze beide belastingen waarschijnlijk de meeste inkomsten opleverden en daarom de beste waarborg waren voor betaling. Het oormerken van inkomsten ten behoeve van zekere uitgaven was indertijd in meer steden gebruikelijk.⁶⁵

Buitengewone uitgaven Belastingheffing was een landsheerlijk recht dat beruiste bij de bisschop van Utrecht. In de loop van de 14de eeuw had Amersfoort enkele indirecte belastingen naar zich toe weten te trekken. Zo had het onder andere de tollén, het weggeld en de bieraccijzen in eigen beheer gekregen. Naast deze indirecte belastingen had de bisschop eveneens het recht om op directe wijze geld te heffen van zijn onderdanen in de vorm van een zogenaamde bede.⁶⁶ Als het landsbelang erom vroeg, bijvoorbeeld in geval van oorlog, kon de bisschop de inwoners van het Sticht verplichten voor een bepaalde som bij te dragen in de lasten. De bede werd uitgedrukt in een klein bedrag per morgen land (ongeveer $\frac{6}{7}$ hectare⁶⁷) dat men in bezit had. Aan steden werd een totaalbedrag gevraagd dat vervolgens door het bestuur moest worden omgeslagen over de stedelingen. De bede werd als belastingvorm in het Sticht voor het eerst gebruikt in 1231. Bij de stadsrechtverlening van Amersfoort in 1259 werd vastgelegd dat de stad voor een bedrag van 10 pond moest bijdragen in het geval dat ook Utrecht meebetaalde aan de bisschoppelijke bede.⁶⁸ Dit bedrag kan worden beschouwd als een afkoopsom, waarmee Amersfoort in feite was vrijgesteld van directe belasting door de landelijke overheid. Dit privilege zou een centrale rol spelen in de positie die Amersfoort in de 14de en 15de eeuw innam ten aanzien van de landelijke financiële politiek.

In de loop van de 13de eeuw nam de bede als inkomstenbron van de bisschop in belang af, doordat steeds meer land in handen was gekomen van personen of instellingen die van betaling waren vrijgesteld. Daarvoor in de plaats werd een aangepaste vorm onder de naam morgengeld ingevoerd. Ook deze 'nieuwe' bede was een heffing per morgen land, maar nieuw was dat de bisschop hiervoor toestemming moest vragen aan de drie standen (geestelijkheid, adel en steden) die vergaderd waren in de Staten van het Nedersticht. Deze toestemming had als voordeel dat meer groeperingen daardoor verplicht waren aan deze belasting bij te dragen dan het geval was bij de 'oude' bede. Zo betaalde voortaan ook de adel mee die voorheen van belasting was vrijgesteld.

Het morgengeld werd voor het eerst geheven in 1303 op instigatie van bisschop Gwijde van Avesnes (1301-1317), gevolgd door bisschop Jan van Arkel

(1342-1364) in 1354. Pas na het bezegelen van de Stichtse landbrief in 1375 werd er vaker een voorstel voor een morgengeld ingediend. In de landbrief hadden de drie standen namelijk laten vastleggen, dat de bisschop niet zomaar bezittingen van het Nedersticht, zoals kastelen en ambten, in onderpand mocht geven aan buitenlandse geldschieters. Hiervoor zou voortaan toestemming van de Staten zijn vereist. Ook beslissingen inzake oorlog en vrede moesten in samenspraak met de Staten worden genomen. De politieke en financiële vrijheid van de bisschop was zo door de landbrief enigszins ingeperkt. Het gevolg was dat de 15de-eeuwse bisschoppen vaker genoodzaakt waren om een morgengeld te verzoeken. In minstens vijftien jaren werd een morgengeld ook daadwerkelijk geheven. Overigens kwam de bede van het morgengeld ook onder de benaming huisgeld voor, waarbij als verschil gold, dat daarbij het bezit van een huis de grondslag van de heffing vormde en niet een morgen land.

Omdat Amersfoort regelmatig deelnam aan de statenvergaderingen was het niet altijd eenvoudig om zich afzijdig te houden van de financiële noden van het Nedersticht. Weliswaar was de stad vrijgesteld van directe belasting, maar dikwijls werd er toch om een geldelijke bijdrage verzocht.⁶⁹ Zo gebeurde dit bijvoorbeeld in 1423 nadat er een vredesverdrag was getekend met de landsheren van Holland en Gelre. Vanaf 1419 was het Nedersticht met hen in oorlog geweest, waarbij de Eem lange tijd voor handel was afgesloten, het platteland meermalen was geplunderd en Amersfoort was aangevallen door Gelderse troepen. In het verdrag was opgenomen dat het Nedersticht een schadevergoeding van 56.000 Rijnse gulden moest betalen. Utrecht verhoogde hiertoe de stedelijke accijnzen en de Staten schreven een morgengeld uit. Ook Amersfoort blijkt aan het morgengeld te hebben bijgedragen voor een bedrag van 537 Rijnse gulden. Waarom de stad meedroeg in de Stichtse lasten wordt niet vermeld. Mogelijk wilde men tegemoetkomen in de kosten die de bisschop had moeten maken om de Eem en Amersfoort te helpen verdedigen.

Enkele jaren later deed zich een vergelijkbare situatie voor. Met de strijd om de bisschopszetel na het overlijden van bisschop Frederik van Blankenheim (1393-1423) waren ook Hollandse en Gelderse belangen gemoeid. Wederom werd door de tegenstander de Eem geblokkeerd en moesten Stichtse troepen worden ingezet om Amersfoort in 1426 van een Gelderse bezetting te bevrijden en om het een jaar later te behoeden voor verovering door troepen van de hertog van Bourgondië. Nadat de vrede was getekend werd in 1429 door de Staten besloten een morgengeld uit te zetten om de oorlogsschulden van enkele tienduizenden gulden te kunnen betalen. Amersfoort had kennelijk een bijdrage toegezegd, maar bleek vervolgens niet in staat of niet bereid om mee te betalen. Nog in 1431 moesten afgevaardigden naar de stad worden gezonden om het bestuur tot betaling te dwingen. In december van dat jaar volgde uiteindelijk een eerste afdracht van 450 Arnhemse gulden, gevolgd door een tweede bedrag

Een 19de-eeuws schilderij van de Stichtse burgeroorlog (1481-1483). Een Stichts leger, waaronder Amersfoortse soldaten, heeft te Barneveld vijandige troepen ingesloten die de handelswegen naar het Sticht bedreigden. Hun aanvoerder Jan van Schaffelaar zou hierbij van de toren zijn gesprongen. Museum Nairac Barneveld.

van 600 Arnhemse gulden in 1432. Ook bij de morgengelden die in de jaren 1458 en 1459 waren uitgeschreven was er dwang nodig om Amersfoort tot medewerking te bewegen. Pas na een definitief akkoord met de bisschop in 1462 ging de stad tot betaling over, waarbij niet eens het gehele verplichte bedrag van 2.800 Rijnse gulden werd voldaan, maar het restant van ruim 61 Rijnse gulden werd kwijtgescholden.⁷⁰ Amersfoort heeft hierna nog tweemaal bijgedragen in het morgengeld ten behoeve van de Staten en wel in de periode na de Stichtse burgeroorlog (1481-1483).⁷¹ De bisschop en de steden hadden zulke hoge kosten gemaakt dat men besloot de schulden ter hoogte van 70.000 Rijnse gulden samen te voegen en de financiering ervan te laten regelen door de Staten. De eerste jaren na de oorlog had het uitschrijven van een morgengeld geen zin, doordat het land nog te zeer verwoest en verlaten was. Maar in 1487 werd tot een tweejarige heffing besloten. Omdat dit nog niet voldoende was om de financiële problemen op te lossen, volgde wederom een morgengeld in 1498.

De bijdragen van Amersfoort in het morgengeld waren doorgaans erg laag, zoals uit de voorbeelden hierboven bleek. De oorzaak is dat de stad haar burgers

wel de heffing per morgen land oplegde, maar dit alleen hoefde te worden betaald over land dat buiten het stadsgebied (de stadsvrijheid) was gelegen. Dit betrof grotendeels landbezit in Eemland. Ook waren de buitenburgers, de Amersfoortse burgers die buiten de stad woonachtig waren, vrijgesteld van betaling. Voor de inners van het morgengeld was dit een groot probleem, want het was moeilijk te achterhalen wie van de inwoners van Eemland nu het Amersfoortse burgerschap bezat, en dus was vrijgesteld, en wie niet. Omdat vaak ook het Amersfoortse stadsbestuur niet precies wist wie het tot zijn buitenburgers mocht rekenen, was het dikwijls nodig de gerechtigden op te roepen zich te laten registreren. Het zette natuurlijk kwaad bloed bij de andere leden van de Staten dat Amersfoort er steeds zo gemakkelijk van afkwam. Met de stad Utrecht werd daarom in 1499 overeengekomen dat bij volgende heffingen van morgengeld alle burgers, en nu ook de buitenburgers, zouden worden belast voor al hun land dat zich buiten de stadsvrijheid bevond. Opgemerkt moet worden dat deze toezegging waarschijnlijk tot stand is gekomen met de belofte dat Amersfoort een deel van de totale opbrengst van het morgengeld zou krijgen uitgekeerd om de stedelijke schulden te kunnen aflossen. Inderdaad hebben veel Amersfoortse burgers meebetaald aan het morgengeld van 1501, maar aan die van 1511 toch weer in mindere mate.

Amersfoort wist dus voor de burgers en hun bezit binnen het stadsgebied voortdurend vast te houden aan de vrijstelling van directe belastingen door de landelijke overheid. Deze belastingvrijheid werd in de jaren '30 en '40 van de 16de eeuw echter ingeperkt door keizer Karel V (1528-1555), die zich weinig gelegen liet liggen aan het Amersfoortse privilege. De beperking die Amersfoort zichzelf had opgelegd in 1499, werd nu niet meer als gunst, maar als vanzelfsprekendheid beschouwd. Zelfs de bezittingen binnen de stadsvrijheid lijken niet langer voor belasting te zijn gevrijwaard.

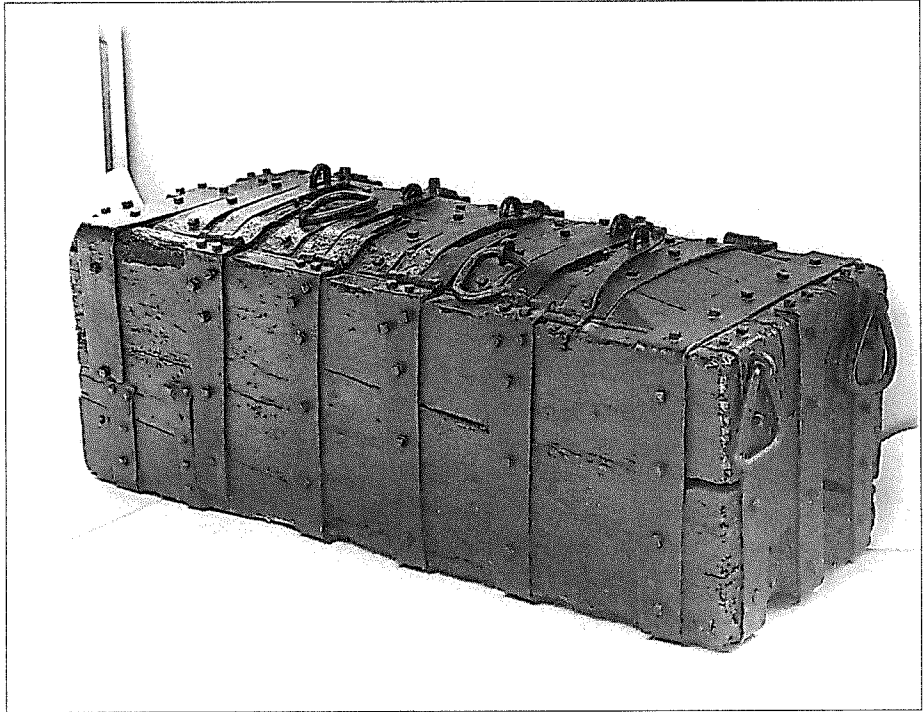
De verplichte geldafdrachten aan het landsbestuur vormden maar een deel van de buitengewone lasten die het Amersfoortse stadsbestuur had te dragen. De meeste betalingen werden gedaan ten gevolge van verbintenissen die de stad op eigen titel was aangegaan. Zo kwamen er in de (vredes)verdragen van 1423, 1426, 1462 en 1483 bepalingen voor omtrent schadevergoedingen die de stad rechtstreeks aan de wederpartij moest voldoen. Enkele bewaard gebleven kwitanties bewijzen dat de betalingen ook werkelijk zijn uitgevoerd.⁷² Maar dat was niet altijd het geval, zoals bij de vordering van hertog Johan van Kleef.⁷³ Hij had in de Stichtse burgeroorlog de steden Utrecht en Amersfoort bijgestaan en zou nog een lening ter hoogte van 11.000 Rijnse gulden krijgen terugbetaald. Met zijn aanmaningen klopte hij aan dovemans deur en ook langs diplomatieke weg wist hij zijn gelijk niet te krijgen. Om zijn eisen kracht bij te zetten liet hij huursoldaten plunderingen uitvoeren op Stichts grondgebied, waarbij in de zomer van

1499 de stad Rhenen werd ingenomen en gebrandschat. De schuld werd uiteindelijk afbetaald in 1510, maar pas na bijspringen van de Staten die hiertoe morgengeld hadden geïnd. Amersfoort lijkt naast de bijdragen in dit morgengeld aan deze zaak geen geld te hebben gespendeerd.

Het stadsbestuur verstreekte soms ook leningen of schenkingen aan de bisschop of de stad Utrecht. In 1426 werd aan Rudolf van Diepholt (1423-1455) een bedrag van 5.000 Beierse gulden toegezegd als dank voor de bevrijding van een Gelderse bezetting. Of dit geld ooit is betaald, waag ik te betwijfelen. In een bisschoppelijke oorkonde uit 1435 staat vermeld dat de bisschop nog een vordering had op de burgers van Amersfoort voor een bedrag van 5.000 Beierse gulden.⁷⁴ Talrijk waren voorts de schuldeisers die recht hadden op een halfjaarlijkse uitkering vanwege gekochte rentebrieven. Dat zij de uitkeringen lang niet altijd op tijd ontvingen, blijkt uit de vele posten met achterstallige rentebetalingen in de stadsrekeningen van 1432 en 1438. Enkele personen blijken daar zelfs vorderingen te hebben van zeven jaren! Een ander extreem voorbeeld is dat van de Florentijnse zakenman Thomasso Portinari.⁷⁵ In 1484 had hij aan het Amersfoortse stadsbestuur een bedrag geleend van 3.000 Rijnse gulden. Als garantie voor aflossing ontving hij een erfrentebrief die hem recht gaf op een jaarlijkse uitkering van 200 Rijnse gulden. Blijkens verschillende oorkonden bleven betalingen achterwege. Pas na bemiddeling door de bisschop van Utrecht en de hertog van Bourgondië werd de schuld uiteindelijk in 1509 afgelost.

4. De organisatie van de financiën.

Het beheer van de stedelijke financiën was een taak die aanvankelijk bij de twee burgemeesters lag. Met de uitbreiding van de verantwoordelijkheden en taken van het stadsbestuur zal het beheer waarschijnlijk reeds in de 14de eeuw zijn toegewezen aan een jaarlijks benoemde kameraar.⁷⁶ Althans, zo werd de functionaris in Amersfoort en in de Stichtse steden Utrecht, Deventer en Zwolle betiteld. De benaming verwees naar het kamertje in het stadhuis waar hij gezeteld was en de stadskist met geld zich bevond.⁷⁷ In andere steden kwamen voor dit ambt aanduidingen voor als paymeister (Maastricht), tesorier (Dordrecht en Leiden) of rentmeester (Kampen en Zutphen). De kameraar was niet de enige die zich met de financiën bemoeide. De functie was daarvoor te omvangrijk. Enkele taken werden gedelegeerd aan verschillende personen binnen en buiten de stedelijke overheid, zoals de stadsklerk, de accijnsmeesters en de belastingpachters.⁷⁸ Op deze functies zal hieronder worden ingegaan. Vervolgens zal aandacht worden besteed aan de manier waarop in Amersfoort de stedelijke belastingen werden verpacht.

De middeleeuwse stadskist van Amersfoort. Hierin werden de stedelijke ontvangsten, waaronder boeten, door de kameraar bewaard. Museum Flehite.

De kameraar De aanstelling van de kameraar vond jaarlijks plaats op Dertien-avond (5 januari), de dag voor Drie-Koningen. Op die datum werd een nieuwe stadsraad gekozen, bestaande uit twee burgemeesters, twaalf schepenen en twaalf raden. Uit hun midden werd een kameraar benoemd door de twee nieuwe burgemeesters en de twee overste (eerste, oudste) schepenen.⁷⁹ Over de periode 1464-1485 zijn de namen bekend van negentien kameraars en hun positie in de stadsraad.⁸⁰ Van dit aantal hadden vijftien personen de functie van schepen en vier die van raad. Mede doordat een schepen of raad zijn functie niet twee jaar achter elkaar mocht vervullen, komen de gevonden namen van de kameraars doorgaans maar één keer voor. Een uitzondering is Peter Aeltsz., die kameraar was in de jaren 1458⁸¹ en 1464. Opvallend is wel, dat enkelen hetzelfde patroniem dragen, zoals Brant Reyersz. (1468), Bart Reyersz. (1475)⁸² en Evert Reyersz. (1476). Jan van Ysselt (1467) en Willam van Ysselt (1481) behoorden tot eenzelfde familie, evenals Wouter van der Beek (1457) en Evert van der Beek (1478). In de jaren 1478, 1483 en 1484 waren er twee kameraars benoemd, waarbij de tweede speciaal was aangesteld voor het innen van boeten.⁸³ Voor Amers-

foort was dit een uitzondering. In de steden Utrecht, Deventer en Zwolle was het daarentegen regel dat de functie van kameraar jaarlijks door twee personen, meestal schepenen, werd uitgeoefend.⁸⁴

De taak van de kameraar werd omschreven als dat hij "...dat jaar de ontvangsten heeft uit en het bewind voert over alle stadsgoederen, waarvan hij jaalijks in het openbaar rekenschap aflegt op het stadhuis, voor de wet, raad, en gemeente."⁸⁵ Hij droeg dus de verantwoordelijkheid over de inkomsten uit de stedelijke eigendommen (retributies) als de waag, de maten, de verkoopplaatsen en stadswelden voor het gebruik waarvan de burgers een heffing moesten betalen. We weten meer over de taakomschrijving uit een verordening daterend uit 1544. In dat jaar werd door keizer Karel V het reglement voor het stadsbestuur gewijzigd. Ook de manier waarop men in Amersfoort de stedelijke financiën placht te beheren, moest worden afgeschaft. Deze werd beschreven als:

"...de manier van doen, door die van Amersfoort lange tijd nageleefd, waarbij de stadsgoederen en inkomsten in een massa zonder onderscheid plachten verpacht te worden. En waarbij aan de pachter de namen werden overgegeven van degenen die lijf- of andere renten van de stad hadden, die daaruit moesten worden betaald. En alleen het surplus moest [aan de kameraar] in ontvangst worden gesteld."⁸⁶

Hier worden naast de stedelijke eigendommen ook andere inkomsten genoemd, waarmee de accijnzen en de tollens bedoeld moeten zijn. Verder komen twee essentiële zaken uit deze verordening naar voren. Allereerst wordt aangegeven, dat het in het middeleeuwse Amersfoort gebruikelijk was de inning van het geheel der stedelijke belastingen uit te besteden aan één persoon, die hier pachter wordt genoemd. Dat is opmerkelijk, want in veel andere steden was het juist gebruikelijk om de diverse belastingen te verpachten aan verschillende personen. Dat het er in praktijk ook in Amersfoort op neer kwam dat de inning door meerdere personen werd uitgevoerd zal verderop blijken. Ten tweede wordt gesteld, dat deze persoon zorg moest dragen voor de uitkeringen van de lijf- en erfrenten. De betalingen moest hij verrichten uit de inkomsten van de belastingen en alleen het surplus moest worden afgedragen aan de kameraar. Kennelijk werden dus niet alle stedelijke uitgaven door de kameraar zelf gedaan.

De kameraar was wel degelijk actief betrokken bij het ontvangen en uitgeven van geld ten behoeve van de stad. In de stadsrekeningen komen herhaaldelijk uitgavenposten voor die in de eerste persoon enkelvoud zijn geschreven, zoals "... dit hierna beschreven heb ik uitgegeven voor allerhande zaken die de stad schuldig was" en "... dit hierna beschreven heb ik gegeven voor metselen en werkloon".⁸⁷ Daarnaast staat hier en daar expliciet vermeld dat de kameraar bepaalde inkomsten rechtstreeks in handen kreeg. Zo luidt een rubriek in de

rekening van 1457, die op naam staat van kameraar Wouter van der Beek: 'Dit heb ik ontvangen van de buitenburgers'.⁸⁸ Benevens dit burgergeld ontving hij in dat jaar nog de koopsommen van lijfrenten, de afdrachten van accijnsmeesters en de inkomsten uit enkele retributies. Uit verordeningen van de stadsraad weten we dat ook boeten bij de kameraar 'op de stadskist' dienden te worden betaald.⁸⁹

De kameraar kon dus over zekere inkomsten beschikken om daar zelf ook uitgaven voor de stad uit te verrichten. Eventuele tekorten moest hij uit eigen middelen aanzuiveren. De schulden die de stad bij voorgaande kameraars had, werden in latere jaren vereffend. Zo werd in 1458 een bedrag van ruim 728 gulden uit de opbrengst van een uitgeschreven lijfrente gebruikt om de vordering in te lossen die de afgetreden kameraar Wouter van der Beek op de stad had uit zijn ambtsperiode van 1457.⁹⁰ In 1465 werd aan Gerijt Reyersz. (kameraar vóór 1464) en Peter Aeltsz. (kameraar in 1464) door het stadsbestuur een bedrag afbetaald van ieder meer dan 100 gulden.⁹¹ Hieruit blijkt dat het ambt van kameraar eigenlijk alleen toegankelijk was voor lieden uit vermogende families.

Na afloop van zijn ambtsperiode moest de kameraar een jaarrekening (laten) opstellen waarin hij verantwoording aflegde van de gedane uitgaven, de ontvangsten en een eventueel tekort dan wel batig saldo. De voltooide jaarrekening werd op het stadhuis voorgelezen. De toeoorders waren de oude en nieuwe raadsleden en de gemeente. Onder de laatste groep werd verstaan de 'burgers die het belieften te horen naar oude, goede gewoonte' of de officiële vertegenwoordiging van de burgerij die eveneens met gemeente werd aangeduid.⁹² De datum van de afhoring werd bekend gemaakt door publicatie in de kerk. De aanwezigen kregen een presentiegeld als beloning.⁹³ Nadrukkelijk werd gesteld, dat degene die na het afhoren van de eerste bladzijde nog niet op het stadhuis was verschenen, een boete kreeg en zijn presentiegeld had verspeeld. Ook mocht geen toehoorder zonder toestemming van de burgemeester het vertrek verlaten voordat de rekening was afgesloten. Beide maatregelen geven aan, dat het afhoren van de gehele stadsrekening wel belangrijk, maar niet bepaald boeiend was.

De stadsklerk⁹⁴ Het uitschrijven van de definitieve versie van de stadsrekeningen viel onder de verantwoordelijkheid van de klerk, die net als de kameraar zetelde op het stadhuis. Hij was een van de ambtenaren die bij het stadsbestuur van Amersfoort in vaste dienst waren. Naast de rekeningen van de kameraar maakte hij ook andere officiële stukken op, zoals de keurboeken, waarin de besluiten van de stadsraad werden vastgelegd. Uit de geringe gegevens is niet duidelijk geworden of hij een jaarwedde kreeg, dan wel een stukloon. Het staat evenwel vast dat hij materiaalkosten niet voor eigen rekening nam. Deze werden gedeclareerd bij de kameraar, zoals blijkt uit een uitgavenpost in de rekening van 1457.

*Karikatuur van een klerk die een oorkonde leest.
Fragment van een randversiering uit het Pontificale van St. Marie uit Utrecht, ca. 1450. Universiteits Bibliotheek Utrecht.*

Uit deze rekening weten we ook dat de klerk recht had op een hoeveelheid wijn op vastenavond.

In 1438 werd het klerkambt bekleed door Jan Jacobz. Zijn naam prijkt dan ook op de omslag van de stadsrekening over het eerste kwartaal van dat jaar. Waarschijnlijk was hij toen al geruime tijd in functie, want in de raadsnotulen van 1439 vinden we dat op 8 augustus Gijsbert van Stoutenberch in het ambt werd benoemd. De reden waarom Jan Jacobz. was afgetreden, wordt hierbij niet vermeld. In de jaren '80 was Jan Botter Jansz. de stadsklerk. Amersfoort volgde in de ambtelijke taal blijkbaar de mode, want evenals in andere steden werd de klerk nu met secretaris aangeduid, welke titel het ambt in latere tijden zou handhaven. In 1488 stond hij het ambt, waarvoor hij bij verkrijging een som geld had betaald, weer af aan het stadsbestuur. In de 16de eeuw zou het secretarisambt wederom bij de familie Botter terugkomen, waar het enkele decennia zou blijven. Deze nazaten hebben, evenals Jan Botter Jansz., flink moeten betalen om het ambt te verwerven. Het secretariaat moet daarom wel een lucratieve betrekking zijn geweest.

De accijnsmeesters en de pachters Uit de hierboven geciteerde verordening omtrent de taakomschrijving van de kameraar bleek, dat de inning van de stedelijke belastingen (accijnzen, retrwerd uitgevoerd door de kameraar zelf, maar in zijn geheel werd gedelegeerd aan één persoon, die daar als pachter werd beti-

teld. De bronnen laten daarentegen duidelijk zien dat er geen sprake was van een pachtovereenkomst, maar van een koopovereenkomst.⁹⁵ Deze burger kocht het recht om een jaar lang de belastinginning te beheren. Daarbij was voor hem de winst dat hij meer belastinggeld zou ontvangen dan hij als koopsom aan het stadsbestuur had betaald. Hij nam deze taak niet alleen op zich, maar werd daarbij gesteund door één, twee of drie vennoten, ook wel gezellen genoemd. Vanwege de aard van hun ambt werden de belastingkoper en zijn vennoten aangeduid met de titel accijnsmeesters. Een aantal namen van accijnsmeesters uit de jaren '30 en '60 is ons uit de bronnen beken.⁹⁶ Dikwijls waren het dezelfde personen die terugkwamen in de positie van koper of vennoot, zoals Jacob Lumanz., Jan Karman, Peter Bertoutz., Ricout van der Horst, Claes van Hamersvelt, Gerrit Meeusz., Jan Willamz., Jan van Yssel en Jan van Vlowijck. Net als de kameraars behoorden de accijnsmeesters tot de bestuurlijke elite van Amersfoort, want zij blijken menigmaal de functies van burgemeester, schepen en raad in het stadsbestuur te hebben vervuld.⁹⁷ Na de naam van de koper verschijnt in de raadsnotulen soms de zinsnede '... en de stad zal hem toegeven dit jaar...' met vervolgens een bedrag van 345 gulden (1464), 1247 gulden (1467) of 1940 gulden (1468). Waarschijnlijk garandeerde de stad hem een minimale belastingopbrengst ter grootte van genoemd bedrag. Deze minimumopbrengst zal hoger zijn geweest dan de koopsom, zodat de koper er zelfs dan netto aan zou overhouden. Na de namen van koper en vennoten volgen meerdere (soms wel 17) namen van borgen. Het stadsbestuur wilde de zekerheid dat de koopsom geheel werd voldaan. Zouden de accijnsmeesters in gebreke blijven, dan dienden deze borgen bij te springen. Over de grootte van de som die de koper het stadsbestuur moest betalen, heb ik geen gegevens kunnen vinden.

De accijnsmeesters blijken evenmin als de kameraar alle stedelijke belastingen zelf te hebben geïnd. Zij verpachtten deze aan derden die de inning tenslotte wél ten uitvoer brachten. De kameraar geeft dit in de rekeningen weer met 'toen men de accijnzen verhuurde', waarbij 'men' dus slaat op de accijnsmeester.⁹⁸ De belastingen werden niet als totaalpakket in pacht gegeven, maar iedere accijns, retributie en tol afzonderlijk, waarbij het evenwel mogelijk was dat een pachter meer dan één belasting huurde. Of de accijnsmeesters één of meer belastingen in eigen beheer hielden, is onduidelijk. De pachters/inneren van de belastingen droegen in de regel geen functionele titel, zoals de accijnsmeesters, maar werden steeds bij hun eigenaam genoemd.⁹⁹ Het is verwarrend dat de aanduiding pachter in de eerder geciteerde kameraarsinstructie juist sloeg op de accijnsmeester(s). Om de verschillende partijen in het verdere betoog goed te kunnen onderscheiden, zal pachter strikt worden gebruikt voor de personen die de belastingen daadwerkelijk inden (zie Figuur 1 p. 30).

De overeenkomsten van de afzonderlijke verpachtingen zijn in de raadsnotulen van verscheidene jaren in het kort weergegeven.¹⁰⁰ Bij de namen van de

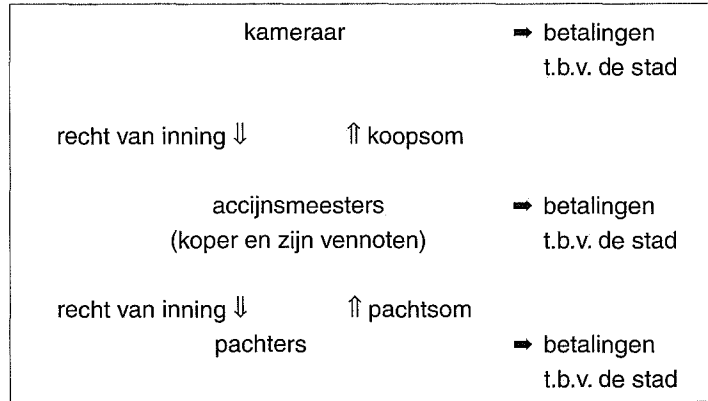
pachters worden meestal één of twee borgen genoemd, gevolgd door de pacht-som die zij aan de accijnsmeesters moesten voldoen. Zo staat bijvoorbeeld bij het jaar 1464 dat een zekere Geerdanck de kramerijaccijns en de waag pachtte. Hij verklaarde de accijnsmeesters 110 gulden te betalen, naar oude gewoonte te voldoen op maandag na Letare (4de zondag in de vastentijd). Jan Camp fungeerde hierbij als borg. Het jaar 1472 vermeldt ondermeer dat Luman Jacopz. de vleesaccijns pachtte en daarvoor een pachtsom van 108 gulden betaalde. Van de meeropbrengst moest hij een derde deel afstaan. Het overige kon hij als verdienste behouden. Een pachter diende elk kwartaal, evenredig aan de opbrengst, een deel van de pachtsom af te dragen.

Als we de namen van de pachters die ons zijn overgeleverd, vergelijken met de magistraatslijsten die gepubliceerd zijn door Van Bommel, kan worden geconstateerd dat er onder hen veel personen waren die de positie van schepen, raad of zelfs burgemeester hebben bekleed. Opvallend is dat dit vaak pas jaren later gebeurde. Het pachten van stedelijke belastingen stond klaarblijkelijk aan het begin van de carrière van veel stadsbestuurders. In de stadsrekening van 1427 verschijnen de namen van minstens veertien pachters, waarbij zeker de helft een bestuursfunctie zou gaan vervullen.¹⁰¹ Uit deze rekening weten we ook dat de pachters uit de verplichte pachtsom allerlei betalingen verrichtten op rekening van de stad. Ze keerden geld uit aan bezitters van lijfrentebrieven, losten leningen af en betaalden reiskostenvergoedingen, lonen en materialen. Deze taak deelden zij met de accijnsmeesters, want ook van hen is bekend dat zij in naam van het stadsbestuur uitgaven deden.¹⁰²

Op grond van het voorgaande kunnen we concluderen dat de inning van de stedelijke belastingen was georganiseerd in een drietrapshiërarchie met bovenaan namens het stadsbestuur de kameraar, daaronder de accijnsmeesters en onderaan de pachters die de inning uiteindelijk ten uitvoer brachten. Uitgaven ten behoeve van de stad werden door alle drie partijen gedaan. De pachters betaalden de uitgaven uit de opbrengst van de geïnde belasting (tot maximaal de overeengekomen pachtsom, want de verdere opbrengst was hun winst). De accijnsmeesters dekten de uitgaven met de van de pachters ontvangen pachtgelden. De kameraar kon de uitgaven niet alleen financieren met de koopsom die hij van de accijnsmeesters ontving, maar had daarnaast nog andere stedelijke inkomstenbronnen ter beschikking, zoals de opbrengsten uit lijfrenten en boeten. Een en ander is samengevat in Figuur 1 p. 30.

De drietrapshiërarchie gold ook ten aanzien van de verantwoordelijkheid die met de geldstroom samenhang. De kameraar had de eindverantwoordelijkheid naar het stadsbestuur. De pachters en accijnsmeesters dienden bij hem reken-schap te geven van hun kas. De pachters waren verplicht uitgavenstaten op te stellen waarin ze moesten verantwoorden welke uitgaven zij in het stadsbelang

Figuur 1. *De 15de-eeuwse organisatie van de belastinginning in Amersfoort*¹⁰³

hadden gedaan, welke pachtsom zij met de accijnsmeesters waren overeengekomen en wat het uiteindelijke saldo was dat ze nog aan de stad verschuldigd waren of dat zij nog op de stad hadden te vorderen. In de stadsrekening van 1434 is zo'n uitgavenstaat opgenomen¹⁰⁴ en de rekening van 1427 bestaat louter uit dergelijke staten, waarbij er minstens vijftien kunnen worden onderscheiden. In de stadsrekeningen vinden we eveneens de afrekeningen van de accijnsmeesters met de kameraar. Blijkbaar kwamen hierbij af en toe interpretatieverschillen voor, want in 1439 werd er een speciale commissie ingesteld 'tot de zaak tussen de stad en de accijnsmeesters over hun schuldvordering',¹⁰⁵

Van bovenstaande organisatiestructuur werd weleens afgeweken. Het stadsbestuur gaf soms een belasting in pacht buiten de accijnsmeesters om. Zo werd in de raadsvergadering van 9 maart 1439 de verpachting van het ellegeld geregeld, waarvan de termijn daags na Sint-Gregorius (12 maart) zou aanvangen.¹⁰⁶ De aanbeting van de verschuldigde pachtsom werd door de pachter rechtstreeks met het bestuur afgehandeld, zonder tussenkomst van de accijnsmeesters. De reden van deze directe verpachting was vermoedelijk, dat het ellegeld in dat jaar was geormerkt om betalingen mee te doen aan Amsterdamse renteniers.¹⁰⁷

Tot slot zij vermeld dat de functie van accijnsmeester niet alleen bestond uit de verpachting van de belastingen en het doen van betalingen op conto van de stad. De accijnsmeesters hadden tevens een controlerende en corrigerende functie. Zij gingen in de stad rond om na te gaan of de belastingplichtigen wel aan de wettelijke voorschriften voldeden en of zij aan de pachters de juiste bedragen betaalden. Constateerde men belastingontduiking dan mocht een boete worden opgelegd die voor de ene helft aan de accijnsmeesters toekwam en voor de andere helft aan de stad.¹⁰⁸ De overtredingen werden genoteerd in

Amersfoortse stadsrekeningen van 1434 (links) en 1432 (rechts). De verticale doorhalingen geven aan dat de posten naar de definitieve netrekeningen zijn overgebracht.

de raadsnotulen. Hierdoor kunnen wij nu nog een en ander te weten komen over de vele manieren waarop in de Middeleeuwen belastingfraude werd gepleegd. Zo verkochten sommige tappers vaten bier zonder dit bij de accijnsmeesters te melden en droegen zij daardoor te weinig tapaccijns af. Brouwers brouwden meer vaten bier dan hun volgens register was toegestaan en deden het surplus zwart van de hand. Anderen voerden goederen de stad uit buiten medeweten van de pachters van het weg- en tolgeld. Hop en laken werden verkocht zonder ze bij de stadsmaat te hebben laten wegen of meten waardoor geen retributies werden betaald. De afspraak dat de accijnsmeesters de helft van de geïnde boeten zelf mochten opstrijken, zal beslist hebben gestimuleerd dat de controle op de uitvoering van de stedelijke belastingvoorschriften strikt werd uitgevoerd. Overigens kreeg soms ook een pachter controlerende en corrigerende bevoegdheid.¹⁰⁹ Boeten voor ontduiking van het ellegeld op laken moesten in 1439 bijvoorbeeld worden betaald aan Gosen Willemz. die dat jaar het ellegeld in pacht had. Dit zal verband houden met het feit dat het ellegeld toen rechtstreeks van het stadsbestuur in pacht was ontvangen, zoals hierboven is toegelicht.

De verpachting der stedelijke belastingen Volgens een aanwijzing in de stadsrekening van 1468 werd het stedelijke belastingpakket aan de accijnsmeesters

verkocht op Dertienavond (5 januari), wanneer de nieuwe stadsraad werd gekozen.¹¹⁰ De daarop volgende verpachting van de afzonderlijke belastingen geschiedde tussen deze datum en Pasen, waarbij voor iedere belasting een eigen ingangsdatum werd vastgesteld. Zo begon in 1465 de termijn van de huidaccijns op 'Petri ad Cathedram' (22 februari) en in 1466 die van het weggeld bij de Kamper- en Bloemendaalse poort op maandag na Letare (17 maart). Soms ging de termijn van enkele belastingen op dezelfde datum in, zoals van de vlees- en huidaccijns op maandag na 'Conversio Pauli' (26 januari) in 1467.¹¹¹

De verpachting door de accijnsmeesters van de afzonderlijke accijnzen, retributies en tollens vond plaats bij opbod. Om het opbieden te stimuleren werd een beloning gegeven aan de hoogste bieder. Deze beloning heette 'trekgeld' dat in de stadsrekeningen menigmaal als uitgave wordt genoemd.¹¹² Daarnaast staan er met betrekking tot de verpachting ook inkomsten genoteerd onder de post 'gebeurd toen men de accijnzen verhuurde' met een bedrag van één of enkele gulden. Waarschijnlijk slaat dit bedrag op de 'wijnkoop'. De pachter moest aan de stad de wijn vergoeden die werd gedronken ter bevestiging van de overeenkomst. Soms was het bedrag dermate hoog, dat eerder van een aanbetaling van de pacht som kan worden gesproken. Voor de brouw-, tap- en jaaraccijnzen werd in 1438 bijvoorbeeld ruim 34 Arnhemse gulden betaald. Een jaar later werd bij de verpachting van het ellegeld expliciet overeengekomen dat ruim 55 Arnhemse gulden als aanbetaling moest worden voldaan.¹¹³

De indirecte belastingen kunnen ten aanzien van de pachttermijn in twee groepen worden verdeeld, te weten verpachting per maand of per jaar. Uit de stadsrekeningen van de jaren '20 en '30 kan worden afgeleid dat de brouwaccijns en de tapaccijns op bier, die in Amersfoort vermoedelijk de meest renderende belastingen waren, per periode van ongeveer een maand werden verpacht. Soms beheerde men de bieraccijnzen voor langere tijd. In 1427 had Meeus Hugenz. de inning van de brouwaccijns voor zes maanden op zich genomen en hadden Meins Stevenz. en Goesen Ghijsbertz. '3 tapaccijnzen'. In 1434 beheerde Steven Maesz. de brouwaccijns tweemaal voor een periode van zes weken en eenmaal voor zeven weken.¹¹⁴ De beide accijnzen werden afzonderlijk geïnd door verschillende personen, maar soms hadden twee pachters samen één of beide accijnzen in beheer. Aan de hand van de gebruikte bronnen kon niet worden bevestigd dat ook later in de 15de eeuw deze pachttermijn nog van kracht was.¹¹⁵ De andere accijnzen, retributies en tollens werden per jaar verpacht. In enkele gevallen werd de pacht zelfs voor meerdere jaren aangegaan, zoals in 1438 toen Elyaes van Wede de wijnaccijns voor drie jaar huurde.¹¹⁶ In de bronnen is regelmatig sprake van verpachting van de jaaraccijnzen ('jairsnissen'), maar verscheidene 'jaarlijkse' belastingen worden dan toch apart hiervan genoemd. Als in de rekening van 1438 de jaaraccijnzen worden verhuurd, wordt het ellegeld in een afzonderlijke post vermeld. In de rekening van 1457 vallen

het ellegeld, de molenwicht en de visafslag buiten de jaaraccijnzen. Ook werden soms de wijnaccijns, de huidaccijns en de steden (verkoopplaatsen) afzonderlijk verhuurd.¹¹⁷ Welke belastingen precies onder de term jaaraccijnzen werden gerekend, is niet helemaal te verklaren. In ieder geval werd het begrip accijns zeer breed geïnterpreteerd. Met 'den zij's' werd wel het gehele pakket van stedelijke belastingen bedoeld en ook retributies werden geregeld met accijns aangeduid, zoals de 'accijns van het hoppeschepel'.¹¹⁸

Opvallend is dat in de bronnen vaak niet elk jaar alle belastingen voorkomen. Zouden sommige belastingen in bepaalde jaren niet zijn geïnd? Werden de inkomsten misschien niet genoteerd, omdat ze geoormerkt waren voor bepaalde bestedingen die buiten de boekhouding zijn gehouden? Uit het volgende hoofdstuk zal blijken dat het ontbreken van sommige belastingen in de bronnen voor een belangrijk deel samenhangt met de wijze van boekhouden in Amersfoort.

5. De stedelijke boekhouding.

Restanten van een boekhouding Evenals bij de meeste steden die nog middeleeuwse stadsrekeningen bezitten, dateren de oudste rekeningen van Amersfoort uit de 15de eeuw. Het gaat om een tiental bewaard gebleven rekeningen die in het gemeentearchief zijn ondergebracht. Zij zijn de enige sporen van wat ooit een uitgebreide stedelijke boekhouding moet zijn geweest. Een eerste blik in de rekeningen toont dat zij sterk verschillen in omvang en boekhoudkundige opzet. De ene telt wel 110 bladzijden, de andere niet meer dan 20. Sommige hebben een duidelijke indeling van de uitgaven in rubrieken en zijn gelijkmatig geschreven, andere kennen veel doorhalingen en latere toevoegingen en hebben de verschillende uitgavenposten door elkaar staan. Deze verscheidenheid maakt de rekeningen moeilijk te interpreteren, waardoor historici er nog nauwelijks aandacht aan hebben besteed. De 19de-eeuwse stadsarchivaris Van Rootseelaar heeft in zijn standaardwerk over Amersfoort slechts enkele stukjes opgenomen uit de rekening van 1457.¹¹⁹ Bij het onderzoek naar het functioneren van het bestuur van het Nedersticht in de 15de eeuw heeft Van den Hoven van Genderen de Amersfoortse stadsrekeningen als bron gebruikt. Hij schrijft hierover:

"Helaas behoren deze stadsrekeningen tot de slordigste die ik ooit heb gezien. Uitgaven voor reizen staan vaak kriskras door de rekening heen, terwijl slechts (zeer) zelden tijdstip of doel van de reizen wordt vermeld; verder zijn veel rekeningen (zeer) incompleet. Onduidelijkheid is hierdoor troef."¹²⁰

Waren de Amersfoortse kameraars zulke slechte boekhouders? Week de stad in administratief opzicht af van andere steden? Wat zijn de oorzaken van de ogenschijnlijk slechte kwaliteit van de Amersfoortse stadsrekeningen?

Figuur 2. *Overzicht van de Amersfoortse stadsrekeningen uit de 15de eeuw*

Boekings- periode	Karakter	Versie	# blz.	Omslag	Rekeningmunt	Rubricering	Bijzonderheden
1427	accijns- rekening	lopend	32	geen	bischopsgulden= 30 wit	geen	uitgavenstaten van accijns pachters
1432	kasboek	klad	28	geen	geen	geen	achtersallige betalingen; bijschrijvingen t/m 1434
1434	kasboek	klad	29	papier met opschrift	geen	geen	document zwaar aangetast; 1 uitgavenstaat v. accijns pachter
1438 1e kwart.	kwartaal- rekening	net/ definitief	25	papier met opschrift	Arnhemse gulden= 15 kromstaarten	wel excl. hoofden	vermelding van klerk, leningen, bijdragen van buitenburgers
1457	jaarrekening	net/ definitief	88	perkament met opschrift	Arnhemse gulden= 15 kromst. (uitgaven) 20 kromst. (inkomsten)	wel incl. hoofden	inkomsten van lijfrenten, diverse belastingen, buitenburgers
1458 1e kwart.	kwartaal- rekening	net/ definitief	25	papier met opschrift	Arnhemse gulden= 15 kromstaarten	wel incl. hoofden	inkomsten van lijfrenten, accijnsmeesters, oude wal'
1465	deel van jaarrekening	net/ definitief	20	geen	Arnhemse gulden= 15 kromstaarten	wel incl. hoofden	afrekeningen met kameraars
1468(?)	deel van jaarrekening	net/ definitief	20	geen	Arnhemse gulden= 15 kromstaarten	wel incl. hoofden	bouwwerkzaamheden en reparaties
1484	jaarrekening	klad	110	papier met opschrift	Rijnse gulden current= 20 stuivers	geen	2 handen; inkomsten van lijfren- ten, weduwenwacht, buiten- burgers, accijnsmeesters
1493 kwartaal- rekening	kwartaal- rekening	klad	42	papier met opschrift	Rijnse gulden current= 20 stuivers	wel excl. hoofden	inkomsten van weduwenwacht, boeten, acc.meesters, buitenburg

Het boekjaar en de datering De kameraar diende een schriftelijke verantwoording af te leggen van de inkomsten en uitgaven die betrekking hadden op zijn ambtsperiode. Het boekjaar viel daarom waarschijnlijk samen met de begin- en einddatum van de ambtstermijn, oftewel van 6 januari het ene jaar tot en met 5 januari een jaar later. In de rekeningen is hiervan echter geen bewijs te vinden. Dit is opmerkelijk, want bij de rekeningen van andere steden staat dit normaliter duidelijk als opschrift genoteerd. Het boekjaar van de Utrechtse stadsrekeningen begon en eindigde op 'Onser Vrouwendach te Lichtmisse' (2 februari), die van Deventer op 'Sente Petersdaghe ad Cathedram' (22 februari) en van Zwolle op 'Sante Paulusdach Conversio' (25 januari). In alle drie gevallen gaat het om de datum waarop het nieuwe stadsbestuur werd gekozen.¹²¹

Daar datering bij de Amersfoortse stadsrekeningen helaas mondjesmaat is toegepast, is het moeilijk na te gaan of de rekeningen het complete boekjaar omvatten. Op de omslag van de rekening van 1438 is vermeld: 'Dit is de eerste rekening van Jan Jacobz. in het jaar onzes Heren 1438'. Omdat de rekening slechts uit 25 bladzijden bestaat, zal dit betekenen, dat er na deze eerste rekening nog andere zijn gevolgd. De rekening van 1458, die van gelijke omvang is, biedt hierover uitkomst. Op de omslag staat: 'Anno 58...van het eerste kwartaal gerekend...'. Het gaat in beide gevallen om rekeningen over het eerste kwartaal van het jaar. De opschriften van de rekeningen van 1457, 1484 en 1493 vermelden de naam van de kameraar, het jaartal en de namen van de burgemeesters in betreffend jaar. Er zijn verder geen toevoegingen, dus dit lijkt te slaan op het gehele boekjaar. Bij de eerste twee genoemde is dit ook voorstelbaar, want zij zijn de meest uitgebreide rekeningen van 88, respectievelijk 110 bladzijden. De rekening van 1493 telt slechts iets meer dan 30 kantjes, hetgeen om uiterlijke redenen vragen oproept omtrent de compleetheid. Omdat de bedragen van de accijnsopbrengsten hier ongeveer een vierde zijn van de opbrengsten in 1484, is waarschijnlijk ook de rekening van 1493 een kwartaalrekening. De posten in de rekening van 1434 gaan schuil achter de titel 'Uitgaven anno 34'. De uitgaven verschaffen echter geen duidelijkheid over de boekingsperiode. Er staan uitgaven die te dateren zijn in het eerste kwartaal, maar bijvoorbeeld ook aangaande Allerheiligen (1 november). Toch blijft het de vraag of de rekening een heel jaar omvat. Het document bestaat immers slechts uit 29 bladzijden.

Tenslotte is van een viertal rekeningen niet direct duidelijk op welk jaar zij betrekking hebben, doordat de perkamenten of papieren omslagen met opschrift verloren zijn gegaan. Van de oudste is inmiddels aangetoond dat zij kan worden toegeschreven aan het gehele boekjaar van 1427.¹²² Vervolgens bestaan er gegronde redenen om aan te nemen dat twee rekeningen financiële transacties uit de jaren 1432 en 1465 verantwoorden. Omtrent de datering van de laatste, die volgens een archivarische aantekening van het jaar 1468 moet zijn, is er reden tot twijfel. Er zijn verschillende aanwijzingen voor de hypothese

dat ook deze rekening tot het boekjaar van 1465 behoort. Nader onderzoek zal het bewijs moeten leveren.¹²³

Contouren van een boekhouding Hierboven zijn al verscheidene kenmerken van de stadsrekeningen ter sprake gekomen, zoals de omvang, de omslag met opschrift en de boekingsperiode. Om zicht te krijgen op de samenstelling van de Amersfoortse boekhouding in de 15de eeuw zijn meer kenmerken nodig. In Figuur 2 is hiervan een overzicht gegeven.

Dagelijkse transacties werden bijgehouden in een soort kasboeken (1432, 1434). De uitgaven staan hierin niet naar soort gerubriceerd, maar kris kras door elkaar. Betalingen werden gedaan in een veelheid van muntsoorten. Het is duidelijk zichtbaar dat de kasboeken als klad werden gebruikt. Veel posten zijn verticaal doorgehaald, hetgeen betekent dat ze zijn overgenomen in een officiële rekening, zoals kwartaal- en jaarrekeningen. Ook zijn er nauwelijks optellingen uitgevoerd en is er niet naar één munt omgerekend. Men hield in Amersfoort ook een administratie bij van dat deel van de stadskas dat in handen was van de belastingpachters. Een specificatie van de uitgaven die zij ten behoeve van de stad uit de opbrengst der accijnzen hadden gedaan, moest bij de kameraar worden ingeleverd. De uitgavenstaten werden vervolgens in een aparte accijnsrekening¹²⁴ overgeschreven of aan het kasboek toegevoegd (1427, 1434). De kameraar diende niet alleen over het gehele boekjaar, maar ook per kwartaal verantwoording af te leggen over de financiële stand van zaken. De rekeningen die daartoe werden opgesteld, werden door de stadsklerk in netschrift geschreven (1438, 1457, 1458, 1465, 1468). Waarschijnlijk ging aan de nette, definitieve versie van de kwartaal- en jaarrekeningen een kladversie vooraf (1484, 1493).

Het is natuurlijk denkbaar dat er naast de vier besproken rekeningsoorten nog andere bestanddelen van de stedelijke boekhouding hebben bestaan. Zo kennen we uit andere plaatsen bijvoorbeeld schuldboeken, lijfrenteboeken, timmermeester- en schutmeestersrekeningen. Hierover zijn in de gebruikte bronnen geen aanwijzingen gevonden.

Afwijking van administratieve gewoonten Wanneer men de Amersfoortse kwartaal- en jaarrekeningen met die van andere steden vergelijkt, springen twee zaken in het oog. Allereerst was het op boekhoudkundig gebied gebruikelijk om de rekeningen te beginnen met de opgave van de stedelijke inkomsten en die te laten volgen door de lange rubrieken van de uitgaven. Alle Amersfoortse rekeningen beginnen daarentegen met de uitgaven en laten pas achteraan enige ruimte voor de inkomstenbronnen. Dit brengt ons bij het tweede punt. De wijze waarop de inkomsten uit de stedelijke belastingen in de Amersfoortse rekeningen zijn vastgelegd, is buitengewoon summier. Meestal verschijnt slechts een totaalbedrag dat van de accijnsmeesters was ontvangen. Het is onwaarschijnlijk

dat dit bedrag de werkelijke totale opbrengst der stedelijke belastingen weergeeft. Het betreft eerder (een deel van) de koopsom die de accijnsmeesters aan het stadsbestuur verschuldigd waren. En zelfs dan kan het nog om een nettobedrag gaan, waarbij de uitgaven die door de accijnsmeesters waren gedaan al op de koopsom in mindering zijn gebracht. De belastingontvangsten zullen vermoedelijk hoger zijn geweest dan de totaalbedragen die in de rekeningen zijn opgevoerd. In tegenstelling tot de boekhouding van andere steden wordt in de Amersfoortse rekeningen bijna nergens vermeld wat de inkomsten van de afzonderlijke belastingen zijn geweest. Slechts sporadisch wordt een accijns of retributie apart genoemd met daarbij de ontvangen pachtsom waartoe de betreffende pachter zich had verplicht. Ook voor de afzonderlijke belastingen geldt daarom, dat de werkelijke opbrengst hoger zal zijn geweest dan de voorkomende bedragen. Aan de inkomstenkant van de rekeningen zijn het met name de zeer belangrijke brouw- en tapaccijns die schitteren door afwezigheid. Toch blijkt uit de vele vindplaatsen omtrent verpachtingen, dat zij te allen tijde moeten zijn geïnd.

De afwijking van de Amersfoortse boekhouding ten aanzien van de specificatie van de belastinginkomsten eist een verklaring. Die moet gezocht worden bij de karakteristieke manier waarop de belastinginning in deze stad was georganiseerd. Het beheer was uitbesteed aan de accijnsmeesters, die een extra schakel vormden tussen stadsbestuur en belastinginners (de pachters). Hierdoor had het stadsbestuur geen directe invloed meer op de verpachting van de afzonderlijke accijnzen, retributies en tollens. Ook de financiële afwikkeling van de pachtovereenkomsten liep nu via de accijnsmeesters. Een nauwkeurige administratie van de afzonderlijke belastingopbrengsten door de kameraar was hierdoor minder noodzakelijk geworden. Hij beperkte zich daarom in hoofdzaak tot het registreren van de totaalsom die door de accijnsmeesters was afgedragen.

Dit wil overigens niet zeggen dat het stadsbestuur geen zicht had op de verschillende fiscale inkomsten. Zowel de accijnsmeesters als de pachters moesten zich tegenover de kameraar verantwoorden over hun kas. De pachters dienden hiertoe gespecificeerde uitgavenstaten in, die voorkomen in de stadsrekeningen van 1427 en 1434. Hierin werd naast de betalingen ook opgave gedaan van de pachtsom die zij met de accijnsmeesters waren overeengekomen. Vooral de pachtsommen van de brouw- en tapaccijns zijn in deze uitgavenstaten terug te vinden. Ook in de raadsnotulen werden de pachtsommen vaak genoteerd, hoewel het opvallend is dat die van de bieraccijnzen wederom ontbreken. Via genoemde wegen hadden de inkomsten dus weldegelijk een plaats gekregen in de stedelijke administratie, zij het niet in de kwartaal- en jaarrekeningen.

Als positief kenmerk van de Amersfoortse stadsrekeningen kan worden genoemd dat ze minder zwijgzaam zijn over andere inkomstenbronnen dan de belastingen. Dit geeft ons de gelegenheid een indruk te krijgen van het belang

van de lijf- en erfrenten voor de stedelijke financiën. Tevens blijkt eruit dat de buitenburgerij in Amersfoort een omvangrijk fenomeen is geweest waarvan de geldelijke bijdrage niet makkelijk kon worden gemist.

De weergave van de uitgaven in de rekeningen wijkt niet af van wat indertijd gangbaar was. Kostenrubrieken als bouw en onderhoud, reizen, vertering, wapens en lonen vinden we in de jaarrekeningen van menige stad terug. Toch kent de uitgavenkant van de kwartaal- en jaarrekeningen een groot manco. Het gaat om de betalingen van de vele lijf- en erfrenten die de stad in de loop van de 15de eeuw had verkocht. De rekening van 1484 is de enige die hierover mededeling doet, maar dit is geen definitieve jaarrekening. Ook hiervan ligt de oorzaak bij de organisatie van de financiën. De rentebetalingen staan namelijk wel te boek, maar dan vooral in de accijsrekeningen, die waren opgebouwd uit de uitgavenstaten die door de pachters waren ingediend. Kennelijk achtte men dit voldoende en bestond er geen noodzaak de rentebetalingen ook in de kwartaal- en jaarekeningen over te nemen.

De rekeningmunten¹²⁵ Eeuwenlang was het pond bestaande uit 20 schellingen van ieder 12 penningen (verhouding 1:20:240) de rekenstandaard voor het betalingsverkeer in Noordwest-Europa. Met de toenemende onafhankelijkheid van de territoria ontwikkelden zich daarnaast vanaf de 14de eeuw andere muntstelsels. Het Sticht Utrecht bevond zich op het grensgebied van monetaire invloeden uit Frankrijk, Vlaanderen en Holland aan de ene kant en het Rijnland en Gelre aan de andere kant. In Amersfoortse was dit duidelijk waarneembaar doordat munten uit de diverse gebieden werden gebruikt om waarden mee uit te drukken. Zo werden lijfrenten vooral in Arnhemse of Rijnse guldens overgenomen en werden boeten vastgelegd in Beierse guldens uit Holland. Eind jaren '80 van de 14de eeuw werd in het Sticht de bisschopsgulden van 30 witte groten, kortweg witten genaamd, als rekeneenheid ingevoerd. De wit bleef de gehele 15de eeuw de basis van het Utrechtse rekenstelsel. Het stond de steden, kapittels en gasthuizen vrij om voor hun boekhouding zelf een rekeningmunt te kiezen, maar de waarde hiervan werd steeds in witten uitgedrukt.

In de jaren '20 van de 15de eeuw was de bisschopsgulden van 30 wit de rekeningmunt van de Amersfoortse boekhouding, wat kan worden afgeleid uit de stadsrekening van 1427.¹²⁶ Sinds de burgeroorlog ten gevolge van het Utrechtse schisma (1423-1433) daalde de wit echter voortdurend in waarde, zodat men naar een andere rekeningmunt uitkeek om als standaard voor de boekhouding te fungeren. De stadsrekening van 1438 blijkt geheel in Arnhemse guldens te zijn berekend, dus de overstap moet hiervóór zijn gemaakt. Waarschijnlijk heeft dit niet eerder plaatsgevonden dan 1435, want in dat jaar was de Arnhemse gulden precies tot een waarde van 90 wit (= 3 bisschopsgulden) gestegen. De Arnhemse gulden van 90 wit zou hierna lange tijd de vaste rekeningmunt in de

Amersfoortse boekhouding blijven. In ieder geval gold dit voor de stedelijke uitgaven. De inkomsten in de stadsrekening van 1457 en de raadsnotulen van 1464-1472 werden echter uitgedrukt in Arnhemse guldens van 120 wit, waarbij de oudere variant als 'lichte gulden' werd aangeduid. De stadrekening van 1484 toont dat men later wederom op een andere munt is overgegaan. In welk jaar deze aanpassing werd gedaan, is bij gebrek aan gegevens niet exact te bepalen. In 1482 werden nog lijfrenten verkocht in Arnhemse guldens, waaruit blijkt dat deze toen nog gangbaar waren. Mogelijk is het einde van de Stichtse burgeroorlog in 1483 aanleiding geweest om op een ander rekensysteem over te stappen. Vanaf 1484 tot in de 16de eeuw gebruikte men de Rijnse gulden current van 20 stuivers als de rekeningmunt voor de stedelijke administratie. Een stuiver gold voor 12 wit zodat men weer dezelfde waardeverhouding (1:20:240) van het vroegere pondensysteem had teruggekregen. Deze waardeverhouding van de Rijnse gulden current was in het Sticht al in 1464 vastgelegd.

In de Amersfoortse stedelijke boekhouding is de monetaire invloed van Gelre al vanaf de jaren '30 van de 15de eeuw vast te stellen. Bij de rekeningen van de Utrechtse kapittels blijkt die invloed pas vanaf de jaren '60. Te Utrecht hield men langer vast aan eigen rekenponden. Dit gold helemaal voor de stedelijke boekhouding die daar tot 1530 in stadsponden werd gevoerd. Amersfoort lijkt in de 15de eeuw geen eigen stedelijke rekeningmunten te hebben gekend.

6. Per saldo

Vanaf 1399 kende Amersfoort een grote mate van onafhankelijkheid ten aanzien van de stedelijke financiën. In dat jaar kwamen de tollën, stukken stadsgrond en de zeer belangrijke bieraccijnzen definitief in eigen beheer. Van belasting door de landelijke overheid was men goeddeels gevrijwaard door de stadsrechten die in 1259 waren ontvangen. Van enige bemoeienis van de landsheer met de stedelijke gelden zijn voor de 15de eeuw geen sporen gevonden.

Voor de vaste inkomsten kende Amersfoort een stelsel van indirecte belastingen dat grotendeels was opgebouwd uit een zevental accijnzen, ongeveer tien retributies en drie toussen andere steden. Arnhem en Leiden kenden meer dan tien accijnzen en Utrecht zelfs meer dan twintig, maar de IJsselsteden Deventer, Zutphen en Zwolle hadden er minder dan vijf. Evenals bij deze steden waren in Amersfoort de bieraccijnzen waarschijnlijk de belangrijkste belastingen. In de jaren '20 en '30 werden zij daarom in termijnen van ongeveer een maand verpacht, wat ook gebruikelijk was in Dordrecht en Middelburg. Elders kwam verpachting van de bieraccijnzen per kwartaal (Utrecht en Leiden) of per jaar (Arnhem en de IJsselsteden) voor. Een jaarlijkse pachttermijn gold in Amersfoort voor alle andere belastingen.

Voor grote, incidentele uitgaven werden de burgers soms verplicht geld te lenen of te schenken aan het stadsbestuur. De opbrengsten hiervan waren echter beperkt. Extra inkomsten werden vooral verkregen door de verkoop van lijf- en erfrenten. Met name grote schulden die op korte termijn moesten worden betaald, werden hiermee gefinancierd. De verplichting van de jaarlijkse rentebetalingen veroorzaakte vervolgens een groeiende schuld op lange termijn. Na de burgeroorlogen van de jaren '20 en '80 is het stadsbestuur in grote financiële problemen geraakt. Rentebetalingen werden opgeschort, aan schuldeisers werd uitstel van betaling gevraagd en soms werden schulden helemaal niet of slechts ten dele afgelost.

De manier waarop in Amersfoort de stedelijke belastingen werden geïnd, lijkt vrij bijzonder. Doorgaans werden de afzonderlijke belastingen door stadsbesturen rechtstreeks in pacht gegeven aan de inner of werden sommige in eigen beheer gehouden. In Amersfoort daarentegen werd de inning van de (meeste) belastingen jaarlijks uitbesteed aan een vennootschap van enkele burgers. Zij zorgden vervolgens voor de verpachting van de afzonderlijke belastingen aan de inners. Deze vennoten, die in Amersfoort accijnsmeesters werden genoemd, vormden zodoende een tussenschakel. Een dergelijk systeem is nog niet eerder van een andere stad aangetoond. Of het typerend is voor Amersfoort, zal nader onderzoek moeten bewijzen. Door de uitbesteding van de belastinginning was

Karel V beperkte de financiële vrijheid van steden als Amersfoort nadat hij in 1528 het gezag in het Sticht van de bisschop had overgenomen.

Portret van de keizer met zijn echtgenote Isabella van Portugal. Detail van een kwartierstaat uit ca. 1535. Museum Flehite.

de kameraar ontlast van een omvangrijke taak. Mogelijk is dit de reden waarom Amersfoort jaarlijks maar één kameraar aanstelde, waar het er in andere steden vaak twee of meer waren.

De wijze van belastinginning bracht met zich mee dat niet alleen de kameraar over de stadskas beschikte. Ook de accijnsmeesters en de pachters ontvingen gelden uit de stedelijke inkomstenbronnen. Ze waren daarbij verplicht allerlei betalingen te doen voor de stad. Het saldo en de schriftelijke verantwoording moesten bij de kameraar worden ingeleverd. Dit had consequenties voor de stedelijke boekhouding. De pachtsummen die de pachters aan de accijnsmeesters betaalden en de specificatie van de betalingen die hiervan waren gedaan, zijn niet of nauwelijks in de officiële- en jaarrekeningen terug te vinden. Dikwijls werd volstaan met een (netto)totaalbedrag. Betreffende inkomsten en uitgaven kunnen ten dele worden gevonden in de accijnsrekeningen, de kasboeken of de raadsnotulen.

De Amersfoortse stadsrekeningen zijn niet slordig of onoverzichtelijk, wat wel eens wordt gesuggereerd, maar verschillen sterk van boekhoudkundig karakter. Van een kasboek kan geen gerubriceerd overzicht van de uitgaven worden verwacht en een kladrekening is nu eenmaal moeilijker leesbaar dan een definitieve rekening in netschrift. Historici die de rekeningen als bron gebruiken, dienen zich hiervan terdege rekenschap te geven. Eerst een onderkenning van de verschillende eigenschappen kan gebruik van de rekeningen waardevol maken.

Aan de financiële autonomie van Amersfoort kwam gedeeltelijk een einde nadat keizer Karel V in 1528 de heerschappij over het Sticht van de Utrechtse bisschop had overgenomen. Zijn centralisatiepolitiek zorgde voor harmonisering van en een grotere directe bemoeienis met de stedelijke organisatie. Meer en meer zouden de landelijke belastingen ook drukken op het grondbezit binnen de stadsvrijheid. Voor de invoering van nieuwe accijnzen en de verkoop van renten was nu de toestemming van de vorst vereist. In 1544 werd ook het systeem van belastinginning aangepast aan wat in veel andere steden gangbaar was.¹²⁷ Zo moest voortaan elke belasting door het stadsbestuur rechtstreeks worden verpacht zonder tussenkomst van accijnsmeesters. De opbrengsten van alle belastingen dienden aan de kameraar te worden afgedragen. De kameraar werd bovendien niet meer door het stadsbestuur, maar door de landsheer aangesteld. Hij alleen werd verantwoordelijk gesteld voor de betalingen die namens de stad moesten worden gedaan. Dit was dus niet langer een taak die ook door de pachters mocht worden uitgeoefend. De jaarrekening moest in tweevoud worden opgemaakt, waarbij één exemplaar bestemd was voor een door de landsheer aangewezen commissaris. Deze zou jaarlijks bij de officiële afhoring van de rekening aanwezig zijn. Een zo vergaande beknotting door de vorst was een overduidelijk teken dat de financiële onafhankelijkheid, die Amersfoort meer dan een eeuw had genoten, voorlopig was vervlogen.

Bijlage 1. *Ontvangsten uit vaste inkomstenbronnen (1427-1493)*

In het overzicht komen alleen die inkomstenbronnen voor waarvan bedragen bekend zijn.¹²⁸ Bij de posten onder 'diversen' zijn werkelijke ontvangsten vermeld. Bij de andere belastingen gaat het om de pachtsommen die door de belastinginners aan het stadsbestuur werden betaald. De werkelijke belastingontvangsten zullen hoger zijn geweest. Waar de ontvangsten van meerdere jaren voorhanden waren, is het gemiddelde berekend. Bovendien is er steeds op hele guldens afgerond. De bedragen zijn in de onderstaande rekeningmunten uitgedrukt:

- bisschopsguldens van 30 wit
- Arnhemse guldens van 90 wit (15 kromstaarten van elk 6 wit)¹²⁹
- goede Arnhemse guldens van 120 wit (20 kromstaarten)
- currente Rijnse guldens van 240 wit (20 stuivers van elk 2 kromstaarten)

In het overzicht is een enkele keer expliciet vermeld dat het om cijfers uit een kwartaalrekening gaat. De bedragen vertegenwoordigen dan mogelijk slechts ten dele wat er onder die post op jaarbasis is binnengekomen. De werkelijke ontvangsten zouden in dat geval dus hoger zijn geweest dan hier is weergegeven.

Accijnzen

Brouwaccijns	(rk 1427 passim) 231 gulden x 12 ¹³⁰ =	2772 bis.gulden
	(rk 1434 p. 24) 504 ¹³¹ gulden x 12 =	6048 bis.gulden
Tapaccijns	(rk 1427 passim) 246 gulden x 12 =	2952 bis.gulden
Wijnaccijns	(nt 1436-1439 f. 168)	470 Arn.gulden
	(nt 1472)	400 g.Arn.gulden
Bakaccijns	(nt 1436-1439 f. 170) 2 x 100½ gulden =	201 Arn.gulden
	(nt 1464/69/72)	124 g.Arn.gulden
Kramerijaccijns	(rk 1434 p. 13) 2 x 82½ gulden =	165 bis.gulden
	Tezamen met waaggeld (nt 1464/65/68/69/70/72)	112 g.Arn.gulden
Vleesaccijns	(nt 1467/69/70/72)	106 g.Arn.gulden
Huidaccijns	(nt 1465/67/68/70/72)	58 g.Arn.gulden

Retributies

Ellegeld	(nt 1436-1439 f. 118, 171 ^v)	446 Arn.gulden
	(rk 1457 p. 85)	158 g.Arn.gulden
	(nt 1464/65)	179 g.Arn.gulden
Waaggeld	Tezamen met kramerijaccijns (nt 1464/65/68/69/70/72)	112 g.Arn.gulden
Visafslag	(rk 1457 p. 85)	73 g.Arn.gulden
	(nt 1464/65/69/70/72)	67 g.Arn.gulden
Molenwicht	(rk 1457 p. 85)	47 g.Arn.gulden
Hoppeschepel	(nt 1465/67/72)	39 g.Arn.gulden

Vindambt	(nt 1436-1439 f. 45)	16 Arn.gulden
	(nt 1465/69/70)	27 g.Arn.gulden
Visserij	(nt 1436-1439 f. 77 ^v)	150 Arn.gulden
<i>Tollen</i>		
Markt, jaartol en weggeld buiten de Rode toren en Slijkpoort	(nt 1464/65/66/68/69/70/72)	196 g.Arn.gulden
Jaartol en weggeld op de Kamp- en Bloemendaalse poort	(nt 1464-1472)	156 g.Arn.gulden
<i>Diversen</i>		
Burgergeld van buitenburgers	(rk 1438 kwartaal p. 25)	305 Arn.gulden
	(rk 1457 p. 87)	48 Arn.gulden
	(rk 1484 p. 99)	21 c.Rijn.gulden
	(rk 1493 kwartaal p. 34)	92 c.Rijn.gulden
Burgerschapsgeld van nieuwe burgers	(nt 1436-1439 passim) ¹³²	57 Arn.gulden
Weduwenwacht	(rk 1484 p. 100; rk 1493 kwartaal p. 41)	10 c.Rijn.gulden
Boeten	(rk 1493 kwartaal pp. 29,30)	23 c.Rijn.gulden

Bijlage 2. *Lijfrentebrieven van Amersfoort*

SB charternr. 422, maandag 30 november 1461

De stad Amersfoort verkoopt aan Mathijs Wauterssone een lijfrente van 40 Rijnse gulden.

Materiaal: perkament

Stadszegel: ontbreekt

Wij, borgermeistere, scepenen ende rade out, nie ende gemeente der stadt van Amersfoirt doen cont allen luden, dat wij van onser stat wegen voirs. vercoft hebben Mathijs Wauters sone om een seker somme gelts die hij ons vol ende all betaelt heeft, den lesten penning mitten eersten ende wij voirt in onser stat oirber gekeert hebben veertich goede gouden overlansche koervorster Rijnsche gulden voir deser tijt gemunt ende geslagen, alse eendetwintichstenhalven Vleemsche witte stuvers, oec voir desen tijt gemunt ende geslagen, gerekent voir elken Rijnsche gul. voirs., off ander paimente gelike goet dair voir inder tijt der betalinge, jairlics te rente tot sinen live toe. Te betalen die een helfte vanden rente voirs. op Sinte Peternellendach (31 mei) naistcomende ende die ander helfte op Sinte Andriesdach (30 november) dair naistcomende of binnen viertien dage na elken termine voirs. onbegrepen ende so voirt jairlix also lange als Mathijs voirs. leeft. Mit sulken voirwerden dat wij tot geenre tijt dat payment voirden gul. voirs. vermijnren en sellen, mer altijt gouden Rijnsche gul. of de weerde dair voir als voirs. is in elker tijt der betalinge betalen sellen.

Ende wairt sake dat wij dese voirs. rente niet en betaelden op elken termine voirs. ende wanneer dan Mathijs voirs. of sijn gewairden bode ons, naden termine der betalinge voirs., off enige twe mannen uut onsen rade dan indertijt maent off doet manen binnen onser stat, so sellen wij hem of sine gewairde bode des anderen dages dair nae voldoen ende betalen dese voirs. rente. Ende en dede wij des niet, so belijen wij ende bekennen Mathijs voirs. dan sculdich te wesen elcs dages dattet overstonde na elken termine voirs. die wij versuunden ende niet en betaelden, vier oude Vleemsche grote des dages meer ter penen die wij Mathijs voirs. dan mede geloift hebben. Ende geloven dan dagelix uut te reijken ende wel te betalen gelijk die principael rente voirs., onvermijnret der selver rente geduerende tot der tijt toe dat wij hem dit die verschenen penen die wij hem dan sculdich waeren vol ende al betaelt hebben, aldinck sonder arch.

In oirconde des briefs, besegelt mit onser stat segel. Gegeven int jair ons heren dusent vierhondert een ende tsestich, des manendages op Sinte Andriesdach.

SB charternr. 564, zondag 9 januari 1485

De stad Amersfoort verkoopt aan Alijt Outghert Dircsoens dochter vander Goude een lijfrente van 16 Rijnsse gulden.

Materiaal: perkament

Stadszegel: groot stadszegel in groene was; rand grotendeels weg, hart intact

Wij, burghermeesters, scepene ende rade der stadt van Amersfoirdt doen kondt ende te wetene allen luden die desen onsen brieve sullen sien of hoeren lesen, dat bij rade consente ende goitduncken vanden ouden rait, nijewen raidt ende ghemeenten vander voirs. stadt ontfanghen hebben totter voirsch. stadts behoef van Alijt Outghert Dircsoens dochter vander Goude een seker somme van pennighen die wij veder ghekeert hebben inden profite ende oirbair vander selver stadt alsoe omme daer mede te vervallen ende te draghen die lasten vander stadt van Amersfoirdt omme die meeste schade mitten minsten te bescuwen. Hebben vanden voirsch. stede wegghen bij consent als boven voir die voirsch. pennighen der selver Alijt Outghert Dircsoens dochter vander Goude of den houwer des briefs bij Outghert hoirs vaders wille vercoft ende verlijet, vercopen ende verlien schuldich te wesen mit desen onsen brieve sestien coopmaens Rijnsche guldenen, viertich groet Vlaems voir elken gulden voirsch. gerekent, jaerlixen lijfpensie renthen tot horen live ende niete langher ghedurende staende opden vern. staedt van Amersfoirdt ende hoere gueden. Welken voirsch. lijfpensie renten wij voer ons ende onse naecomelinghen gheloeft hebben ende gheloven vander voirsch. stadts wegghen der voirsch. Alijt Outghert Dircsoens dochter of den houder des briefs bi Outghert hoirs vaders wille alle half jaer welke ende duechdelike te betalene bi levende van Alijt Outghert Dircsoens dochter die een helft opten tienden dach in julio ende die ander helft op Sunte Pontiaensdach (14 januari) vrijs gelts ende sonder enich afbrech ende commer vri sonder enighe pantkeringhe of binnen viertien daghen nae elke termine voirsch., onbegrepen binnen der vern. stadt van Amersfoirdt.

Ende waert sake dat Alijt voirsch. of die houder des briefs voirsch. binnen der voirn. stadt van Amersfoirt niet comen en mochte, soe gheloven wij voer ons ende voir onse naecomelinghe vander voirs. stadts wegghen haer dese voirsch. renthen vri ende onbecommert te leveren ende wel ter, coste ende schade binnen enighe coopstede daert haer believen sal sonder enich wedersegghen. Indien zij der rade vander voirsch. stadt dan inder tijt wesende guedts tijts viertien daghen langhe voer elke termine der betalinghe voirsch. laet weten in wat stadt of stede voirn. haer believet dese voirsch. renthen te ontfanghen.

Ende waert sake dat wij niet en deden alst voirsch. staet, soe gheven wij voer ons ende onse naecomelinghen vander voirsch. stadts wegghen boven desen voirsch. renthen schuldich te wesen Alijt Outghert Dircsoens dochter of den houder des briefs bi Outghert Dircksoen hoirs vaders wille alle daghe zeven groet Vlaems gelts opter vernoemt stadt van Amersfoirt te verteren totter tijt toe dat haer dese voirsch. renthen mit alsulke dachgelden als haer daer of waren verschenen zijn wel betaelt ende voldae den lesten penninck mitten eersten ende soe sel Alijt voirsch. of die houder des briefs voirs. of haere volmachtichde

bode van hare wegghen om dese voirc. renthen ende dachgelden panden moghen ander rade gueden vander voirc. stadt die dan inder tijt wesen sullen als dese renthen ende dachgelden voirschene sijn sonder enich wedersegghen. Voirt soe geloven wij voer ons ende voir onsen naecomelinghen vander voirc. stadts wegghen Alijt voirc. of den houder des briefs voirc. waert sake dat haer die voirs. lofnisse ende vorwaerden tot enigher tijt vander voirc. stadt worde ghebroken, dat sij dan alle haer hinder, costen ende schaden, afterstal ende ghebreken vander voirc. loffnisse ende voirwaerden roerende sal moeghen verhalen ende doen vercrighen sonder enighe verboerenisse teghens der voirc. stadt an ons ende an alle onse medeburgheren ende hoere gueden, soe waer of tot wat stede ofte plaetse si die bevonde ofte comen gecrighen. Ende wij ghelien ons ende onse medeburgheren dan daer of verwonnen te wesen mit allen rechten alsoe dat wij noch onse medeburghers des niet ghieven rechte zij gheestelic ofte waerlic en sullen weren in enigher wijs noech oeck geenrehanden nye ven ofte doen.

Dehandelic, dat zoe wanneer Alijt Outghert Dircsoens dochter voirn. vander live ter doet gecomen is, soe sullen die voirc. burghermeeijsters, scepenen, rade ende burgheren voirn. die nu sijn of hiernaemels wesen sullen vander voirc. lijfpensie renthen ende voerwaerden voirnoemt vrij ende quijt wesen ten ewighen daghen ten waer of sij daer enich afterstal sculdich waren van renthen, dachgelden, van costen, dien sullen zij betaelen.

In kennisse der waerheit hebben wij burghermeesters, scepen ende raide voirn. desen brief besegelt mitter voirg. stadts groetste segel hier an ghehanghen ghegheven opten neghensten dach in januario int jaer ons heren dusent vierhondert vijf ende tachtich.

Bijlage 3. *Verhoudingen van inkomsten in de stadsrekeningen*

1438 kwartaalrekening			
Rekeningmunt: Arnhemse gulden van 15 kromstaarten			
		% van de uitgaven	% van de inkomsten
Totale uitgaven	656 gulden		
Ontvangsten:			
- Leningen	354 gulden	54.0%	48.1%
- Burgergeld van buitenburgers	305 gulden	46.5%	41.4%
- Diversen	77 gulden	11.7%	10.5%
Totale ontvangsten	736 gulden		
Saldo overschot	80 gulden	12.2%	

1457 jaarrekening			
Rekeningmunt: lichte Arnhemse gulden van 15 kromstaarten			
		% van de uitgaven	% van de inkomsten
Totale uitgaven	9.614 gulden		
Ontvangsten:			
- Lijfrenten	3.676 gulden	38.2%	56.2%
- Jaaraccijnzen en retributies	2.372 gulden	24.7%	36.2%
- Vorderingen op personen	450 gulden	4.7%	6.9%
- Burgergeld van buitenburgers	48 gulden	0.5%	0.7%
Totale ontvangsten	6.546 gulden		
Saldo tekort	3.068 gulden ¹³³	31.9%	

1458 kwartaalrekening			
Rekeningmunt: lichte Arnhemse gulden van 15 kromstaarten			
		% van de uitgaven	% van de inkomsten
Totale uitgaven	3.528 gulden ¹³⁴		
Ontvangsten:			
- Lijfrenten	2.211 gulden	62.7%	68.6%
- Accijnsmeesters	660 gulden	18.7%	20.5%
- 'De oude wal'	282 gulden	8.0%	8.8%
- Diversen	68 gulden	1.9%	2.1%
Totale ontvangsten	3.221 gulden		
Saldo tekort	307 gulden ¹³⁵	8.7%	

1484 jaarrekening			
Rekeningmunt: currente Rijnse gulden van 20 stuivers			
		% van de uitgaven	% van de inkomsten
Totale uitgaven	12.591 gulden ¹³⁶		
Ontvangsten:			
- Lijf- en erfrenten	9.085 gulden	72.2%	75.3%
- Accijnsmeesters	2.052 gulden	16.3%	17.0%
- Zetgeld	556 gulde ¹³⁷	4.4%	4.6%
- Diversen	230 gulden	1.8%	1.9%
- Burgergeld en weduwenwacht	138 gulden	1.1%	1.1%
Totale ontvangsten	12.061 gulden		
Saldo tekort	530 gulden ¹³⁸	4.2%	

NOTEN

De bronnen bevinden zich in het gemeentearchief van Amersfoort, tenzij anders staat aangegeven.

Gebruikte afkortingen:

ch = charter

SB = archief van het stadsbestuur

1. Ik wil Wim Lenselink en Ria van der Eerden-Vonk bedanken voor hun stimulans, waardoor mijn onderzoek naar de Amersfoortse financiën is uitgemond in twee publicaties. Fred van Kan wil ik bedanken voor zijn kritische opmerkingen die de kwaliteit van dit artikel danig hebben verhoogd.

2. SB 109. Bij verwijzingen naar de stadsrekening van 1438 wordt hier een pagin nummering aangehouden die afwijkt van wat op het origineel is bijgeschreven. Daar telt men de omslag als bladzijde 1. De telling in dit artikel begint op de eerste beschreven pagina van de rekening, zoals ook bij de overige rekeningen.

3. SB 35. De 15de-eeuwse raadsnotulen bestaan nog van de perioden 1436-1439, 1464-1472 en 1493-1500. Voor dit onderzoek zijn door mij alleen de notulen over de jaren '30 in origineel bestudeerd. Voor de overige perioden heb ik volstaan met die gedeelten die door Fruin en Van Rootselaar zijn gepubliceerd.

4. Een recent overzicht van publicaties van stadsrekeningen geeft Smit. Zie verder Alberts, 'Mittelalterliche Stadtrechnungen'. Het onderzoek naar de stedelijke financiën van Leiden is gedaan door Marsilje.

5. Alberts, 'Accijnsrekening'.

6. In een regeling die in 1394 werd opge-

steld naar aanleiding van een geschil tussen bisschop Frederik van Blankenheim en de stad Amersfoort, wordt gesteld, dat de bisschop als vanouds recht had op eenderde deel van de geïnde boeten. Tweederde deel mocht de stad dus zelf behouden, SB ch. 82; Van Rootselaar I, p. 447.

7. Dit proces van grondtoeëigening door de stad is beschreven door Hovy, *Vroegste bestuursgeschiedenis*, pp.10-12, 28-31.

8. SB ch. 18.

9. SB ch. 28.

10. SB ch. 104, 106; Van Bommel, pp. 861-863.

11. SB ch. 82; Van Rootselaar I, p. 443.

12. Muller, *Registers en rekeningen*, pp. 447, 459.

13. Vermeulen, p. 264; Heeringa, p. 23.

14. Muller, *Regesten van het archief I*, p. 37, nr. 211.

15. Omdat de vaste stedelijke inkomsten in de bronnen zeer verspreid worden aangetroffen, staan hieronder de vindplaatsen in de stadsrekeningen (SB 109, afgekort met 'rk') en de raadsnotulen ('nt') van de jaren 1436-1439 (SB 35). Voor de jaren 1464-1472, zie Van Rootselaar II, pp. 55-100. Een beschrijving van verschillende belastingen wordt gegeven in de voorwaarden van verpachting uit 1574, *ibidem* pp. 401-405.

Accijnzen: • Brouwaccijns: rk 1427 passim; rk 1434 passim; rk 1438 p 10; nt 1436-'39 f 13v,49v • Tapaccijns: rk 1427 passim; rk 1432 p 16; rk 1434 passim; rk 1438 p 10; rk 1484 p 101; nt 1436-'39 f 13v,49v • Wijnaccijns: rk 1427 p 6; rk 1434 p 15; nt 1436-'39 f 40v,168 • Bakaccijns: rk 1434 p 3; nt 1436-'39 f 170 • Kramerijaccijns: rk 1432 p 16; rk 1434 p 3, 13; nt 1436-'39 f 84 • Vleesaccijns: nt 1436-'39 f 12,16,162. Er worden

ook inkomsten uit het 'vleys huys' onderscheiden: rk 1432 p 14, 15, 18; nt 1436-'39 f 70 • Huidaccijns: rk 1427 p 8; rk 1434 p 3.

Rebütuties: • Ellegeld: rk 1438 p 10; rk 1457 p 68, 85; rk 1458 p 7; nt 1436-'39 f 43v, 117, 118, 146v, 152, 155, 165, 171v, 174, 176, 188v • Waaggeld: rk 1427 p 1 • Visafslag: rk 1457 p 68, 85; rk 1458 p 7 • Molenwicht: rk 1457 p 68 • Hoppschepel: nt 1436-'39 f 20v, 57 • Vindambt: rk 1434 p 3; nt 1436-'39 f 45 • Steden: rk 1427 p 9, rk 1434 p 3 • Stadsweiden: rk 1432 p 13, 14, 18, 22 • Visserij: nt 1436-'39 f 73v, 77 • Tijns: nt 1436-'39 f 75v, 76v, 77v.

Tol en weggeld: • Markttol: nt 1436-'39 f 56v, 76 • Jaartol: nt 1436-'39 f 56v, 76 • Weggeld: rk 1427 p 17, nt 1436-'39 f 56v, 76, 93.

Diversen: • Burgergeld van buitenburgers: rk 1438 p 24, 25; rk 1457 p 87; rk 1484 p 99; rk 1493 p 33; nt 1436-'39 f 87, 111v • Burgerschapsgeld van nieuwe burgers: rk 1438 p 22, 23; rk 1457 p. 86, 87; rk 1484 p 89; nt 1436-'39 passim • Weduwenwacht rk 1484 p 90, 100; rk 1493 p 41 • Boeten rk 1493 p 29, 30; nt 1436-'39 passim.

16. Van Rootselaar, II p. 168, 169.

17. Vgl. Fruin, p. 85-91.

18. Enkele retributies zijn hier niet opgenomen, vanwege het vermeende incidentele karakter. In de stadsrekening van 1458 worden inkomsten uit de 'oude wal' genoemd (SB 109 rek. 1458 pp. 11, 24).

Wat hiermee precies werd bedoeld is niet duidelijk. In de ontvangstposten staat een achtstal personen vermeld die betalen voor een aantal roeden. Wellicht werden delen van de binnenste stadsmuur verkocht nadat de buitenste stadsmuur al enige jaren was voltooid. In de raadsnotulen is sprake van verkoop van 'de werven' (SB 35

(1436-'39) f. 75v). Het gaat hier om een soort bouwvergunning voor het timmeren van houten bouwsels aan de werven.

19. Vgl. Fruin, p. 60.

20. Ondanks de enige vermelding in de stadsrekening van 1457 blijkt de molenwicht ook later een geldende belasting te zijn. In een voorschrift voor de bierbrouwers uit 1484 wordt aangaande de af te dragen bierbelasting gesteld, dat de brouwaccijns inclusief de molenwicht is, Van Rootselaar II, p. 144. Gegevens over de molenaccijns komen ook voor in de bepalingen omtrent de bakaccijns uit 1574, ibidem, p. 403.

21. Vgl. Fruin, p. 50.

22. Ibidem, pp. 51-52.

23. Vgl. Van Rootselaar I, pp. 488-489, 510-513.

24. Het verschil tussen de markttol en de jaartol is mij uit de gegevens niet geheel duidelijk geworden. In de rekeningen van de bisschop van Utrecht wordt onderscheid gemaakt tussen de tol en de jaarmarkttol te Amersfoort (Muller, *Registers en rekeningen*, pp. 447, 459). Of deze laatste ook bedoeld wordt wanneer er jaartol staat, is dubieus. De tol geheven tijdens de jaarmarkten wordt namelijk wel als markttol aangeduid (SB ch. 82; Van Rootselaar I, p. 445). In de oorkonden uit 1394 en 1399 aangaande het recht op de tolheffing worden beide termen door elkaar gebruikt (SB ch. 82, 104; Van Bommel p. 861-863; Van Rootselaar I, p. 443-444). Het door mij gehanteerde onderscheid is gebaseerd op instructies voor de tollenaar (SB 194 1e stuk f. 10; 2e stuk f. 13).

25. Over het Amersfoortse burgerschap, zie Maarschalkerweerd.

26. Wat werd verstaan onder 'weduwen-

wacht' is onbekend. In de stadsrekeningen van de jaren 1484 en 1493 staat een lijstje van elf, respectievelijk veertien namen van vrouwen met daarachter een klein bedrag van een paar stuivers tot enkele guldens die zij aan het stadsbestuur betaalden. Bij sommige namen is toegevoegd, dat het ging om de bijdrage van een halfjaar. Mogelijk dienden deze bijdragen als afkooptom van de burgerlijke plicht tot wachlopen die voordien door hun overleden echtgenoten werd vervuld. Een dergelijke inkomstenbron is mij van andere steden niet bekend.

27. Zie Berents.

28. Van Rootselaar II, pp. 418, 433, 493.

29. Arnhem: Alberts, 'Accijnzen te Arnhem' en De Leeuw. Deventer: De Meyer, *Stadsrekeningen van Deventer*. Dordrecht: *Burgers en Dijkhof*, p. LIV; VerLoren van Themaat, pp. 40, 130-131. Leiden: Marsilje, pp. 250-252, 267. Middelburg: Dirksen, pp. 17, 34. Utrecht: Berents, p. 70. Zwolle: Berkenvelder, pp. 122-123.

30. SB ch. 82; Van Rootselaar I, p. 445.

31. Muller, *Regesten van het archief I*, p. 166 nr. 975.

32. Muller, *Rechtsbronnen stad Utrecht I*, p. 75.

33. Zie Van Asch van Wijck.

34. Berents, p. 34.

35. 'zo dat van outs gelegen is', SB 35 (1436-1439) f. 155, 170, 171v.

36. SB ch. 672; Van Rootselaar II, pp. 168-169; Fruin, pp. 263, 270.

37. Van Kalveen, *Het bestuur*, pp. 214-218.

38. SB ch. 1000, 1134.

39. SB 109 rek. 1438 p. 22; SB 35 (1436-1439) f. 113.

40. Van Rootselaar II, p. 18.

41. SB 109 rek. 1484 p. 91. Er werden ren-

ten uitgeschreven om de schulden van de burgeroorlog en leningen mee af te betalen.

42. SB 109 rek. 1432 p. 24; rek. 1484 pp. 78, 89, 101.

43. Zie Van Dam van Isselt. Het bedrag zou niet worden opgebracht door Amersfoort alleen, maar ook door de 'vrienden van de bisschop en van Utrecht'. Wat het Amersfoortse deel betreft werden met name de tegenstanders van Rudolf onder de burgers voor dit bedrag verantwoordelijk gesteld.

44. SB 35 (1436-1439) f. 181; Fruin, p. 48.

45. Twee belangrijke werken over lijf- en erfrenten zijn van Kernkamp e.a. en VerLoren van Themaat e.a.

46. SB ch. 422, 446, 447, 490, 501, 539, 544, 559, 564, 609. De teksten van de rentebrieven van 1461 en 1485 zijn opgenomen in Bijlage 2.

47. SB ch. 490, 539, 564; SB 109 rek. 1484 pp. 87, 88.

48. SB ch. 559, 609; SB 109 rek. 1484 p. 90; Van Rootselaar II, p. 147.

49. Deze beide extremen golden bij de rentenverkoop in 1484, een jaar na beëindiging van de Stichtse burgeroorlog (SB 109 rek. 1484 pp. 87, 92). Meestal lagen de koersen tussen de penning 7½ en de penning 10½ (SB 109 rek. 1457 pp. 69, 85; 1458 p. 21; 1484 pp. 89-99).

50. VerLoren van Themaat, p. 12.

51. Ibidem. SB 109 rek. 1457 pp. 69, 85; 1458 p. 21; 1484 pp. 89-99).

52. SB 109 rek. 1432 p. 20; 1434 p. 8; 1438 pp. 2, 3, 6, 7; 1457 pp. 70; 1484 pp. 67, 80, 85, 87, 88, 89.

53. SB ch. 316, 570, 575, 589; Van Rootselaar I, p. 504; II, pp. 33, 51, 146, 147, 151.

54. Van Bommel p. 779; SB 109 rek. 1484 p. 91.
55. In 1484 werd een laatste termijn betaald aan Gerijt Roloffz. Hiermee was zijn rentebrief 'doet ende quijt'. Bij de verkoop van veel renten in betreffend jaar staat dat zij 'op los' werden verkocht, d.w.z. dat ze aflosbaar waren (SB 109 rek. 1484 pp. 70, 90-98). In 1491 werd een lijfrente van een weduwe door de stad afgelost (SB ch. 604). Ook een regeling ten behoeve van de verrekening van schulden bevat een bepaling over losrenten die vóór het jaar 1491 waren verkocht (Fruin, pp. 257-258).
56. 'geduyrende die voornoemde veden ende oirloge also verachtert ende belast [was] met diversen grooten schulden ende lasten van renthen beyde erfelyck ende te lyve', SB ch. 599; Van Rootselaar II, pp. 141, 146-148.
57. Zie Bijlage 1. De Arnhemse gulden had in 1427 een waarde van ongeveer 65 wit en in 1434 ongeveer 87 wit (SB 109 rek. 1434 p. 23; Alberts, 'Accijnsrekening', p. 47).
58. Zie hoofdstuk 5 van deze bijdrage.
59. Idem.
60. Kernkamp, pp. 4, 15; VerLoren van Themaat, p. 87. Over de schuldenlast en de verkoop van renten te Dordrecht, ibidem pp. 82-90.
61. SB ch. 1000, 1039, 1084, 1112. Er zijn voor de 15de eeuw wel bewijzen omtrent de akkoordverklaring van bisschop en Staten bij de verkoop van rentebrieven ter delging van schulden van het gehele Nedersticht. Zo stond bisschop David van Bourgondië in 1484 aan de Staten toe een territoriale bieraccijns van twee stuivers per vat in te stellen en rentebrieven uit te schrijven om een oorlogsschuld van 70.000 gulden af te kunnen lossen, Van Kalveen, *Het bestuur*, p. 37.
62. SB 35 (1436-1439) f. 109v, 161v.
63. SB 35 (1436-1439) f. 146v, 152.
64. SB 109 rek. 1434 pp. 23-27; Alberts, 'Accijnsrekening', p. 9.
65. Alberts, 'Accijnzen te Arnhem', pp. 340, 347; Dirksen, p. 33; Marsilje, pp. 109, 115, 116.
66. Over de bedde, het morgen- en huisgeld, zie Avis en Grapperhaus.
67. Avis, p. 113; Grapperhaus, p. 95.
68. SB ch. 8, 262, 359; Van Bommel, pp. 852-855 (inclusief vertaling uit het Latijn); Fruin III, pp. 139, 140.
69. De bijdragen van Amersfoort aan de heffingen van morgengeld zijn beschreven in Avis, pp. 95-100.
70. Vgl. SB ch. 427; Van Rootselaar II, pp. 50, 52.
71. Vgl. Van Kalveen, *Het bestuur*, pp. 35-42, 63-69, 98-118.
72. SB ch. 272, 427; Van Rootselaar I, pp. 490, 494; II, pp. 50, 52, 141.
73. Van Kalveen, *Het bestuur*, pp. 98-118.
74. Van Dam van Isselt; Muller, *Regesten van het archief* II, nr. 2881.
75. SB ch. 559, 567, 599, 609, 673, 674, 680, 694a, 702, 709, 715; Van Kalveen, *Het bestuur*, pp. 37, 38.
76. Hovy, 'Stedelijke autonomie', p. 46.
77. SB 109 rek. 1438, p. 15.
78. Er waren meer functies die betrekking hadden op de stedelijke financiën, zoals de burgemeesters, de keurmeesters, de schutmeesters en de vinders, maar zij speelden een minder prominente rol.
79. Kalveen, 'Amersfoortse rechtsbronnen', p. 39.
80. Vgl. Van Bommel, pp. 535, e.v.
81. In de opgave van Van Bommel is de kameraar van het jaar 1458 onbekend. Zijn

naam staat echter geschreven op de omslag van de stadsrekening van betreffend jaar.

82. Mogelijk betreft het hier dezelfde persoon en is het originele handschrift in een van beide gevallen niet juist gelezen. Daar Van Bommel geen bron heeft vermeld, kon dit niet worden gecontroleerd.

83. Van Bommel, pp. 533, 556, 557.

84. De Meyer, *Stadsrekeningen van Deventer*, p. XI; De Meyer en Graafhuis, pp. III-XII; Elte en Berkenvelder, p. V.

85. '...dat jaer den ontfang ende bewint heeft van alle de stadt goeden daer of hy jaarlicx rekeninge doet upt stadthuys openbaerlick voer de wet, raet, ende ghemeente.' Van Kalveen, 'Amersfoortse rechtsbronnen', p. 39. De tekst is geschreven in 1528, maar wordt betiteld als de middeleeuwse magistratsverkiezing.

86. '...die maniere van doen, by die van Amersfoort dus lange geobserveert, by dewelcke de stadtsgoederen ende incommen in een masse zonder distinctie plegen verpacht te worden ende den pachter overgegeven die namen van dengheenen die lijff oft andere renten van der stadt hadden, ende dairvan dat men compensatie plach te maken ende tsurplus alleen in ontfanck te stellen.', Fruin I, pp. 318, 319; Van Rootselaar II, p. 302.

87. 'dit na bescreven heb ick uytgegeven van alrehande saken daer die stadt sculdich was' (SB 109 rek. 1465, p. 6) en 'Item dit na bescreven heb ick gegeven van met-selen ende werckloen' (SB 109 rek. 1468, p. 10).

88. 'Dit heb ick ontfangen vanden buten-burgers' (SB 109 rek. 1457, p. 87).

89. Fruin I, pp. 52, 77, 83; Van Rootselaar II, pp. 58-59, 62, 113.

90. SB 109 rek. 1458, p. 22.

91. SB 109 rek. 1465, p. 10. Dat Gerijt Reyersz. inderdaad kameraar was geweest blijkt uit dezelfde rekening p. 18: 'bi den tiden Gerijt Reyerszoen den cameraer'.

92. Over het afhoren van de stadsrekening: Van Bommel pp. 530-531. De bepalingen zijn opgesteld in de 16de eeuw, maar hierbij wordt vermeld, dat ze 'van oude tyden voort jaar van drie ende veertich...costume en usantie' zijn geweest; Hovy, 'Stedelijke autonomie', pp. 51-54, 68-69.

93. 'gegeven van presentien doe ick mijn rekening dede 6 gul. ende 2½ kromst.' (SB 109 rek. 1457, p. 88); 'Item gegeven 38 st. van presentie doe ic rekende' (SB 109 rek. 1493, p. 42).

94. De volgende vindplaatsen liggen aan deze paragraaf ten grondslag: SB 35 (1436-1439) f. 19, 31v, 183v; SB 109 rek. 1438, omslag; rek. 1457, pp. 68, 79; rek. 1484, p. 51; SB ch. 542, 586, 997, 1048, 1057, 1059, 1129.

95. Van Rootselaar II, pp. 55, 63, 68, 78, 86.

96. Ibidem; SB 35 (1436-1439) f. 15v, 16, 17v, 168, 176, 178v, 187, 188, 189v; SB 109 rek. 1438, pp. 12, 23; rek. 1458, p. 24.

97. Vgl. Van Bommel pp. 535 e.v. Dirc Poyt Evertz. was schepen in 1435, 1440, 1442, 1444 en 1455 en burgemeester in 1438.

Jan Karman was schepen in 1443 en 1455 en raad in 1438. Peter Bertoutz. was schepen in 1461, 1463, 1465, 1467, 1469, 1472 en 1478 en burgemeester in 1474 en 1476. Jacob Lumanz. was meerdere jaren burgemeester, schepen en lid van de Vijve. Jan van Ysselt was raad en kameraar in 1467 en schepen in 1469 en 1471. Jan van Vlowijck was raad in 1463, 1482, lid van de Vijve in 1467 en schepen in 1467, 1473 en 1482.

98. 'Item van Jacob Lumansoen ende

- zinen veynoets, doemen de scisen verhuerde 16 Arn. gul.' (SB 109 rek. 1438, p. 23). In de andere stadsrekeningen komt de zinsnede 'doemen de scisen verhuerde' eveneens veelvuldig voor. Waarschijnlijk was ook de kameraar regelmatig bij de verpachting aanwezig, getuige de posten 'Item 2 gul. doemen den tapscijs verhuerde, de ic buerde' en 'Item 4 gul. de hy my gaf doemen den tapscijs verhuerde' (SB 109 rek. 1427, pp. 13, 31).
99. In Leiden en Utrecht werden de pachters van de belastingen 'sijsmeester', 'sise-naer' of 'exsizenae' genoemd, welke titel in Amersfoort was gereserveerd voor de vennoten die het totale belastingpakket van het stadsbestuur hadden gekocht en dus niet voor de pachters die de belastingen uiteindelijk inden (Berents, p. 36; Marsilje p. 116).
100. Van Rootselaar II, pp. 55-56, 63-64, 68, 78-79, 86, 89, 95, 98, 100. Achter de naam van de pachter volgt het adjectief 'sacwoude'. Dit betekent eerste aansprakelijke. Bij wanprestatie moesten schuldeisers in eerste instantie een beroep doen op de sacwoude. Pas als hij niet in staat bleek de verplichtingen na te komen, konden de borgen worden aangesproken.
101. Alberts, 'Accijnsrekening', p. 13-14.
102. SB 35 (1436-1439) f. 15v, 16v, 17v, 57, 74.
103. Het kan niet met zekerheid worden gesteld dat dit systeem ook in het eerste kwart van de 15de eeuw werd gebezigd. De bronnen leveren bewijzen vanaf 1438 tot aan 1544 wanneer het systeem moest worden afgeschaft.
104. SB 109 rek. 1434, pp. 23-29.
105. 'totten zaek tusschen der stat ende die scijsmeesteren van hoeren gebreecke' (SB 35 (1436-1439) f. 188v); SB 109 rek. 1457, p. 85; rek. 1458, p. 24; rek. 1484, p. 101; rek. 1493, p. 27.
106. SB 35 (1436-1439) f. 45 (vindambt), 75v (visserij, tijns en werven), 118, 155, 171v (ellegeld).
107. Ibidem, f. 146v.
108. Talloos zijn de vermeldingen in de raadsnotulen van boeten die moeten worden betaald aan de accijnsmeesters ('opden scijsmeesteren') SB 35 (1436-1439); Fruin, p. 52.
109. SB 35 (1436-1439) f. 75v, 171v.
110. 'Doemen die scisen vercoft ende doemen te lote ginck' (SB 109 rek. 1468, p. 15).
111. Van Rootselaar II, pp. 63, 64, 68, 78, 79.
112. In 1471 pachtte Gerit Suertgensz. het weggeld met de jaartol voor de Kamp- en Bloemendaalse poort. De opbrengst zou voor hem nihil zijn als er een vete met Gelre zou uitbreken. In dat geval zou het stadsbestuur de tolheffing zelf ter hand nemen en zou Gerit hiervan zijn ontlast. Nadrukkelijk staat hierbij dat hij het 'treckelgelt' dan weer aan het stadsbestuur zou moeten terugbetalen, Van Rootselaar II, p. 98.
113. SB 109 rek. 1438, p. 11. Vgl. rek. 1434, p. 8; SB 35 (1436-1439) f. 171v. Over de betaling van de wijn bij de verpachting: Alberts, 'Accijnzen te Arnhem', p. 345; De Leeuw, p. 56.
114. Alberts, 'Accijnsrekening', pp. 32, 34; SB 109 rek. 1434, p. 24. Voor het beheren van de brouwaccijns wordt hier 'verwaren' of 'bewaren' gebruikt, wat in sommige steden betekende dat het stadsbestuur de inning van betreffende accijns zelf ter hand nam en dus niet verpachtte (Alberts,

'Accijnzen te Arnhem', p. 345; Marsilje, pp. 139, 140). Het is mogelijk, dat dit in Amersfoort in deze voorbeelden ook het geval was.

115. Zo werden de bieraccijnzen in Arnhem en Utrecht aanvankelijk per maand verpacht, maar is men daar later overgegaan op verpachting per jaar of per kwartaal (Alberts, 'Accijnzen te Arnhem', pp. 341, 344-345; Berents, pp. 35-36). Een dergelijke ontwikkeling kan ook voor Amersfoort niet worden uitgesloten.

116. SB 35 (1436-1439) f. 168.

117. Alberts, 'Accijnsrekening', pp. 8, 9; SB 109 rek. 1434, p. 15; rek. 1438, p. 11; rek. 1457 pp. 68, 85.

118. SB 35 (1436-1439) f. 176, 178v; SB 109 rek. 1484, p. 73; Van Rootselaar II, pp. 55, 63, 68, 78, 86, 97. 'scisen vant hoppescepel' SB 35 (1436-1439) f. 20v.

119. Van Rootselaar II, pp. 35-43.

120. Van den Hoven van Genderen, p. 102.

121. Het Utrechts Archief, Stadsarchief I, inv.nr. 587, 589, 626, 630; De Meyer, Stadsrekeningen van Deventer, p. 1; Elte en Berkenvelder, p. V.

122. Alberts, 'Accijnsrekening', pp. 10-12.

123. Van de rekening van 1432 wordt wel verondersteld, dat deze van het jaar 1434 is. Er komen namelijk uitgaven in voor waarbij dit laatste jaartal is vermeld. Echter de notities van de jaren 1433 en 1434 lijken later te zijn bijgeschreven. De toevoegingen zijn fijner belijnd en iets kleiner in afmeting. Bovendien zijn de getallen in Arabisch schrift en niet in Romeinse cijfers of uitgeschreven, zoals van de eerste hand.

De rekening van 1465 vermeldt nabetalingen aan verschillende kameraars waarvan de namen zijn vermeld. Eén ervan is Peter Aeltz. Hij was kameraar in 1464

(Van Bommel II, p. 547). De rekening moet dus wel van ná dat jaar zijn. De andere in de rekening vermelde namen zijn niet de namen die bij Van Bommel als kameraar worden genoemd over de jaren na 1465. Zij kunnen kameraar in de jaren vóór 1464 zijn geweest, want die zijn bij Van Bommel niet bekend. Dit leidt tot 1465 als jaar van datering van de rekening. Uit de uitgavenposten aangaande de vergoedingen van stadswachters over vier kwartalen blijkt dat het om een deel van een jaarrekening gaat.

De laatste rekening waarvan het jaartal niet eenduidig is vast te stellen, wordt geacht betrekking te hebben op het jaar 1468. De motieven hiervoor zijn mij niet bekend. Er is een aantal overeenkomsten met de rekening van 1465 die de hypothese wettigen dat beide delen van eenzelfde jaarrekening zijn. Beide zijn gerubriceerd met hoofden en zijn in het net geschreven, waarbij schrift en opmaak gelijk zijn. Bovendien lijken de hoofden elkaar in onderwerp aan te vullen. Toch zijn er ook kleine verschillen waar te nemen, dus nader onderzoek zal uitsluitel moeten geven. Een nuttig hulpmiddel vormen de bewaard gebleven raadsnotulen over betreffende jaren.

124. In een raadsbesluit uit 1532 is er sprake van 'chijtsboicken', Fruin, p. 275.

125. Over de terminologie van het muntgebruik, zie De Meyer, 'Middelleeuwse munten', pp. 198-200. In dit artikel wordt het begrip 'rekeningmunt' gehanteerd, omdat het hier gaat over de munten die in de Amersfoortse boekhouding als rekenstandaard werden gebruikt. Omdat zij geen van alle klinkende munten waren, maar slechts een vaste hoeveelheid

witten vertegenwoordigden, zou beter kunnen worden gesproken van 'muntveelvouden'.

126. Alberts, 'Accijnsrekening', p. 13.

127. Fruin, pp. 318, 319; Van Rootselaar II, p. 302.

128. De bedragen zijn genomen uit de stadsrekeningen (SB 109, afgekort met 'rk') en de raadsnotulen ('nt') van de jaren 1436-1439 (SB 35) en 1464-1472 (Van Rootselaar II, pp. 35-100).

129. De guldens die voorkomen in de raadsnotulen van 1436-1439 (SB 35) worden daar gewaardeerd als '10 botken voir-den gulden'. Waarschijnlijk gaat het hier om Arnhemse guldens, wat ik afleid uit f. 118, 171v.

130. Het gemiddelde maandbedrag wordt vermenigvuldigd met 12. In verschillende steden, waaronder Utrecht, kende men daarentegen een accijnsjaar van 13 maanden van 4 weken.

131. In 1434 was de pachtopbrengst van de brouwaccijns veel hoger dan in 1427, namelijk 2.209 bis.gulden in negentien weken (rk 1434 p. 24), wat neerkomt op 504 bis.gulden per maand. De oorzaak is niet bekend. Mogelijk was de opbrengst in 1427 lager dan normaal vanwege de oorlogstoestand in dat jaar, die de export van bier naar Holland en Gelre zwaar heeft gehinderd. Of mogelijk hebben de pachtcijfers uit 1434 betrekking op de wintermaanden waarin veel meer bier werd gebrouwen dan gemiddeld over een jaar. Ook in 1427 is er een pachtperiode met een hoge opbrengst van 440 bis.gulden (rk 1427, p. 24). Tenslotte zou het kunnen zijn dat de accijnstarieven op een brouwsel bier na de burgeroorlog waren verhoogd om schulden af te lossen.

132. Maarschalkerweerd telde over de periode 1436-1439 33 personen die het burgerschap kochten voor 4 Willhelmus schild per persoon (p. 45). Een Willhelmus schild was 26 kromstaarten waard (SB 35 1436-1439 f. 15v). Uitgedrukt in Arnhemse guldens van 15 kromstaarten betekent dit 57,2 Arn. gulden per jaar.

133. Het tekort is volgens de rekening 3.147 Arn.gulden (p. 88). Daar het totaalbedrag van de ontvangsten klopt (p. 87), moet dit betekenen dat de totale uitgaven 9.693 Arn.gulden bedroegen. Dit stemt niet overeen met het totaal dat in de rekening voorkomt (9.614 Arn. gulden, p. 83). Hier is laatstgenoemd bedrag voor juist aangenomen, waardoor dus een ander saldo tekort ontstaat.

134. Dit totaal bestaat uit het totaalbedrag dat in de rekening voorkomt (2.523 Arn.gulden, p. 20), vermeerderd met de betalingen aan Wouter van der Beek en de uitgaven betreffende een reis naar Brugge (pp. 22-23).

135. De rekening geeft een foutief bedrag als totale ontvangsten (2.266 Arn.gulden, p. 24). Dit is 50 Arn.gulden te hoog, hetgeen is veroorzaakt door een ommissie van 50 Arn.gulden in het totaal van de betalingen aan Wouter van der Beek (p. 22). Het tekort dat in de rekening staat is daardoor eveneens 50 Arn.gulden te laag (p. 25).

136. Dit totaal bestaat uit het totaalbedrag dat in de rekening voorkomt (12.570 R.gulden, p. 86), vermeerderd met de betalingen aan Jan van Gomen en Wouter van Tricht (samen 21 R.gulden, p. 101).

137. Naast de totaalopbrengst van een zetgeld van 554 R.gulden (p. 101) is er eerder een ontvangstpost opgetekend van ruim 2 R.gulden van Rutger de Beer, betreffende

'het eerste zetgeld' (p. 89).

138. Volgens de rekening bedroeg het tekort 490 R.gulden (p. 107). Dat is ruim 40 R.gulden lager dan het door mij berekende tekort. Voor dit verschil kan ik geen verklaring vinden.

LITERATUUR

- L.G. Alberts, 'De Amersfoortse accijnsrekening over 1427'. *Flebite. Historisch jaarboek voor Amersfoort en omstreken 2000*, pp. 8-53.
- W.J. Alberts, 'Bijdrage tot de geschiedenis der accijnzen te Arnhem in de Middeleeuwen'. *Tijdschrift voor Geschiedenis* LXIV (1951), pp. 333-348.
- W.J. Alberts, 'Mittelalterliche Stadtrechnungen als Geschichtsquellen'. *Rheinische Vierteljahrsblätter* XXIII (1958), pp. 75-96.
- A.M.C. van Asch van Wijck, 'Oudste kamearaarsrekening der stad Utrecht (1380)'. In: *Codex Diplomaticus Neerlandicus. Verzameling van oorkonden betreffende de vaderlandsche geschiedenis*, 2e serie dl. II 1e afdeling. Het Historisch Genootschap. Utrecht 1853, pp. 77-158.
- J.G. Avis, *De directe belastingen in het sticht Utrecht aan deze zijde van de Ijssel tot 1528*. Bijdragen van het Instituut voor Middeleeuwsche Geschiedenis der Rijksuniversiteit te Utrecht XV. Utrecht 1930 (diss. RU Utrecht).
- A. van Bommel, *Beschrijving der stad Amersfoort*. 2 Delen. Utrecht 1760.
- D.A. Berents, 'Protectie en gilden te Utrecht in de late Middeleeuwen'. *Jaarboek Oud-Utrecht* 1976, pp. 30-72.
- J.W.J. Burgers en E.C. Dijkhof, *De oudste stadsrekeningen van Dordrecht (1283-1287)*. Apparaat voor de geschiedenis van Holland 11. Hilversum 1995.
- W.E. van Dam van Isselt, 'Een partieele lijst van hoogst aangeslagenen te Amersfoort, gedwongen schenking aan den bisschop, anno 1426'. *De Nederlandsche Leeuw. Maandblad van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde* 59 (1941), pp. 184-193.
- W. Dirksen, 'Stedelijke heffingen in Middelburg vóór 1400'. In: T. Pfeil (red.), *Steden en dorpen in last. Historische aspecten van lokale belastingen en financiën*. NEHA-series III. Amsterdam 1999, pp. 11-39.
- S. Elte en F.C. Berkenvelder, *Maandrekening van Zwolle (1401)*. Uitgaven van de gemeentelijke archiefdienst nr. 2. Zwolle 1973.
- R. Fruin, *De middeleeuwse rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht van Utrecht*. 3 Delen. Werken der Vereniging tot Uitgave der Bronnen van het Oude Vaderlandsche Recht, 1e reeks nr. 13. 's-Gravenhage 1892-1903.
- F.H.M. Grapperhaus, 'De landbrief van de bisschop van Utrecht van 1375, geplaatst in een fiscaal-historische omlijsting'. *Jaarboek Oud-Utrecht* 1996, pp. 87-114.
- K. Heeringa, *Rekeningen van het bisdom Utrecht 1378-1573*, dl. I 1e stuk. Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap, 3e serie nr. 50. Utrecht 1926.
- B. van den Hoven van Genderen, *Het kapittel-generaal en de staten van het Nedersticht in de 15e eeuw*. Stichtse Historische Reeks 13. Zutphen 1987.
- J. Hovy, 'De stedelijke autonomie van Amersfoort in de Middeleeuwen (1259-1544)'. *Jaarboek Oud-Utrecht* 1962, pp. 27-70.
- J. Hovy, 'De vroegste bestuursgeschiedenis van Amersfoort en de stadsrechtverlening van 1259'. *Spiegel der historie. Maandblad*

voor de geschiedenis der Nederlanden IV (1969), pp. 1-49.

C.A. van Kalveen, 'Amersfoortse rechtsbronnen uit de zestiende eeuw'. *Verslagen en mededelingen*. Stichting tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandse Recht, nieuwe reeks dl. V. Zutphen 1987, pp. 33-64.

C.A. van Kalveen, *Het bestuur van bisschop en Staten in het Nedersticht, Oversticht en Drenthe, 1483-1520*. Bijdragen van het Instituut voor Middeleeuwse Geschiedenis der Rijksuniversiteit te Utrecht XXXVI. Groningen 1974 (diss. RU Utrecht).

J.H. Kernkamp (red.), *Vijftiende-eeuwse rentebrieven van Noordnederlandse steden*. Fontes Minores Medii Aevi XIII. Groningen 1961.

L. de Leeuw, 'De vroegste stadsrekeningen van Arnhem (1353-1417). Een bronnenkritische beschouwing op basis van de stedelijke inkomsten'. *Bijdragen en mededelingen*. Vereniging Gelre, LXXIV (1983), pp. 50-72.

Ph. Maaarschalkerweerd, 'Het Amersfoortse burgerschap in de late middeleeuwen', *Jaarboek Oud-Utrecht* 1991, pp. 39-58.

J.W. Marsilje, *Het financiële beleid van Leiden in de laat-Bourgonidische periode ±1390-1477*. Studies over Holland in de Middeleeuwen deel I. Hilversum 1985 (diss. RU Leiden).

G.M. de Meyer, *De stadsrekeningen van Deventer*, dl. I (1394-1400). Groningen 1968.

G.M. de Meyer, 'Middeleeuwse munten en hun gebruik in boekhoudingen', *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 3 (2000), pp. 196-217.

G.M. de Meyer en A. Graafhuis, *Van boeten en bouwen. De Utrechtse schutmeestersrekeningen van 1428-1528, hun informatie en de informatica*. Utrecht 1984.

S. Muller Fz., *De middeleeuwse rechtsbronnen der stad Utrecht*. 2 Delen. Werken der Vereniging tot Uitgave der Bronnen van het Oude Vaderlandsche Recht, 1e reeks nr. 3, 's-Gravenhage 1883.

S. Muller Fz., *De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht (1325-1336)*, dl. II. Werken van het Historisch Genootschap, nieuwe serie nr. 54. 's-Gravenhage 1891.

S. Muller Fz., *Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht (722-1528)*, dl. I en II. Utrecht 1917.

W.F.N. van Rootselaar, *Amersfoort 777-1580*. 2 Delen. Amersfoort 1878.

J.G. Smit, 'Editie en ontsluiting van rekeningen: een tussenbalans'. In: D.E.H. de Boer (red.), *Van der rekeninghe*. Bijdragen aan het symposium over onderzoek en editieproblematiek van middeleeuws rekeningenmateriaal, gehouden in Utrecht op 27 en 28 februari 1997. Instituut voor Nederlandse Geschiedenis. Den Haag 1998, pp. 15-25.

L.M. VerLoren van Themaat (red.), *Oude Dordtse lijfrenten. Stedelijke financiering in de vijftiende eeuw*. Amsterdam 1983.

J.P. Vermeulen, 'Bisschoppelijke rekening van 1377-1378'. In: *Codex Diplomaticus Neerlandicus. Verzameling van oorkonden betreffende de vaderlandsche geschiedenis*, 2e serie dl. II 1e afdeling. Het Historisch Genootschap. Utrecht 1853, pp. 252-464.